

EVZÂÎ VE FIKHÎ MEZHEBİ

Ertuğrul BOYNUKALIN*

Özet

II./VIII. yüzyıl fıkhn bağımsız bir ilim dalı haline gelmesi ve mezheplerin oluşması bakımından önemli bir zaman dilimidir. Bu yüzyılda yaşayan birçok fakih kendilerinden sonra yüzyıllar boyunca takip edilen mezhep imamları olarak görülmüştür. Bu mezheplerin bir kısmı günümüze kadar yaşayarak gelmişse de bunların bir kısmı zamanla birlikte yok olmuş ve tâbileri kalmamıştır. Şam bölgesinde uzunca bir zaman yaşadktan sonra tâbisi kalmayan Evzâî mezhebi de bu mezheplerden biridir. Mezheplerin oluşumu, yayılması ve zayıflayıp yok olmasının ardında birtakım ilmî, sosyal ve siyasî sebepler bulunmaktadır. Söz konusu mezheplerin usûl ve fûrûa dair görüşlerinin tespiti ve yaşayan mezheplerle mukayesesi fıkhn tarihinin karanlık kalan noktalarına ışık tutacak ve yeni problemler karşısında fıkhn zengin birikiminden faydalanmaya kapı aralayacaktır.

Anahtar kelimeler: Evzâî, İslam Hukuku, Fıkhn, Mezhep, Emevîler, Şam.

Fiqh and School of al-Awzai

Abstract

II/VIII. century is an important era for the formation of fiqh madhabs (schools). Many fiqh scholars from this century have been followed throughout the later centuries where they were regarded as madhab founders or imams. Some of these madhabs have survived to the present day, but some of them have disappeared over time. The madhab of Abd al-Rahman al-Awzai is one of these madhabs which have disappeared after existing in Syria and other parts of Islamic world for a long time. There are scientific, social and political reasons behind the formation, spread, weakening and disappearance of madhabs. A comparison between these ancient madhabs and the surviving madhabs will shed light on the history of fiqh and give us an opportunity to benefit from the rich fiqh treasure of solving new problems.

Keywords: Awzai, Islamic Law, Fiqh, Madhab, Umayyads, Damascus.

I. Biyografisi

Lübnan'ın Ba'lebek şehrinde 88/707 yılında¹ doğan Ebû Amr Abdurrahman b. Amr b. Yuhmid² el-Evzâî³ babasını küçük yaşta kaybetmesinden dolayı

* Dr., İSAM Araştırma Uzmanı (boynukalin@yahoo.com)

annesinin nezaretinde yetişmiş ve onunla birlikte Bekaa (Bika') vadisi, Kerek ve Beyrut gibi Lübnan'ın çeşitli bölge ve şehirlerini dolaşmıştır.⁴ Babasıyla ilgili anlattığı bir hatırasından onun babasını mümeyyiz çocuk iken kaybettiği, Hz. Ömer'in şehadeti sırasında (ö. 23/644) babasının Dımaşk'ta Evzâ köyünde yaşadığı ve delikanlılık yaşlarında olduğu anlaşılmaktadır.⁵ Dedesi ise cahiliye döneminde yaşamıştır.⁶ Yaşadığı dönem itibarıyla bazı sahâbileri görme ihtimali bulunsa da Evzâ'nın sahâbeden kimseyi gördüğüne dair bir rivâyet bulunmamaktadır. Babasının vefatından bir süre sonra bir baba dostu onu himayesine almış ve gençliğinde onun divanda vazife almasını sağlamıştır. Divanda kâtiplik yapan Evzâ yaklaşık 20 yaşındayken bir askerî heyetle Necid bölgesinde bulunan Yemâme'ye gönderilmiş, orada tâbiîn âlimlerinden Yahya b. Ebû Kesîr (ö. 129/747) ile tanışıp resmî görevinden ay-

- 1 Bazı kaynaklarda 80/699 veya 93/712 yıllarında doğduğu rivâyet edilse de Ömer b. Abdülaziz'in halifeliliğinde (99-101/717-720) ergenlik yaşlarında olduğunu bildiren ifadelerine bakılırsa 88/707 tarihinin daha isabetli olduğu görülmektedir, bkz. Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut: Dâru Sâdır, ts., VII, 488; Ebû Hatim Muhammed İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, nşr. M. Fleischhammer, Wiesbaden 1959, s. 180; Ebû'l-Kasım Ali İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dımaşk*, nşr. Ömer b. Garâme el-Amrî, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1995, XXXV, 151, 155-156; Ebû'l-Abbas Ahmed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, nşr. İhsân Abbâs, Beyrut: Dârü's-sekâfe, ts., III, 127.
- 2 Bir rivâyete göre Abdülaziz olan adını kendisi Abdurrahman'a çevirmiştir; bkz. İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dımaşk*, XXXV, 155. Dedesinin adını Nevevî ve İbn Hallikân bu şekilde zaptetmiştir. Bkz. Muhyiddin Yahya en-Nevevî, *Tezhîbü'l-esmâ ve'l-lugât*, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1996, I, 278; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 128. Bazı kaynaklara göre dedesinin adı Muhammed'dir; bkz. Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, nşr. Abdullah el-Bârûdî, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1998, I, 227; Ebû Abdullah Şemseddin ez-Zehabî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, ts., I, 178. Ancak Evzâ'nın dedesinin cahiliye döneminde yaşadığı bilgisine bakılırsa adının Yuhmid olduğu yönündeki rivâyetin daha isabetli olduğu görülmektedir; bkz. İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dımaşk*, XLVI, 454. "Yuhmid" kelimesinin müstensihler tarafından tahrif edilerek "Muhammed"e dönüştürülmüş olması da mümkündür.
- 3 Evzâ nisbesiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Sözlükte "gruplar" anlamına gelen Evzâ kimisine göre bir kabile, diğer bir görüşe göre belli bir kabile adı olmayıp farklı kabilelerden müteşekkil bir topluluk adıdır. Kimilerine göre ise Evzâ Dımaşk'a yakın bir köy ismi olup, farklı kabilelere mensup insanların oraya yerleşmesi sebebiyle bu adla anılmıştır. Daha isabetli olduğu anlaşılır ve bazı rivâyetlerle desteklenen çoğunluğun göre Evzâ Yemenli ve Arap asıllıdır. Aslen Sind veya Yemen esirlerinden olduğu rivâyetinin ise zayıf olduğu gözükmemektedir; bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 488; Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhü'l-kebir*, Beyrut, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, ts., V, 326; İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dımaşk*, XXXV, 151, 153, 154, 155; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 128; Abdullah Muhammed el-Cübürî, *el-İmâmü'l-Evzâ hayâtühü ve ârâuhü ve asruh*, Bağdat: Dârü'r-risâle, 1400/1980, s. 11-15.
- 4 İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dımaşk*, XXXV, 157; Ebû Abdullah Şemseddin ez-Zehabî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnâût-Ali Ebû Zeyd, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992, VII, 110.
- 5 İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dımaşk*, XLVI, 454.
- 6 Aynı yer.

rılmış ve ondan okuduklarını on üç-on dört defterde toplamıştır.⁷ Hocası Yahya, Evzâî'nin Basra'ya gidip Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve Muhammed b. Sîrîn'e (ö. 110/729) talebelik yapmasını önermiş, ancak Hasan-ı Basrî o Basra'ya ulaşmadan, Muhammed b. Sîrîn ise ağır hasta olduğundan kısa bir süre sonra vefat etmiştir.⁸

Tebe-i tâbiünden sayılan Evzâî Hicaz, Şam ve Irak'ta muhtelif şehirlere yaptığı yolculuklarda Mekhûl ed-Dımaşkî (ö. 112/730), Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732), Muhammed b. Ali el-Bâkır (ö. 114/733), İbn Ömer'in azatlısı Nâfi (ö. 117/735), Katâde (ö. 117/735), Dımaşk kadısı Nümeyr b. Evs (ö. 121/739) ve İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/742) gibi bir çok tâbiin aliminden rivâyette bulunmuş ve ilim tahsil etmiştir. Kendisinden Hikl b. Ziyâd (ö. 179/795), Dımaşk kadısı Yahya b. Hamza (ö. 183/799), Endülüs'e Evzâî mezhebini götüren Sa'sa'a b. Sellâm (ö. 192/807), Velid b. Müslim (ö. 195/810), Muhammed b. Şuayb b. Şâbûr (ö. 198/813), Ömer b. Abdülvâhid (ö. 200/815), Velid b. Mezyed (ö. 203/818) ve Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî (ö. 212/827) gibi pek çok talebe hadis ve fikhî görüşlerini rivâyet etmiş ve kayda geçirmişlerdir.⁹

Hocası Mekhûl'ün (ö. 112/730) vefatından sonra Şam bölgesinin ileri gelen âlimi sayılmış ve gerek halk gerek yöneticiler tarafından büyük saygı görmüştür.¹⁰ Bu dönemde Emevîler'in son ve Abbâsîler'in ilk zamanlarında Şam valiliği yapan İbn Sürâka Evzâî'yi Şam müftüsü (fakîhü'l-cünd)¹¹ olarak

7 Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 110.

8 Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 111.

9 İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dımaşk*, XXIV, 78-79; Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 108; a.m.lf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 286; Ebû'l-Fazl Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Haydarabad: Matbaatü meclisi dâireti'l-meârifî'n-nizâmîyye, 1325-1327/1907-1909, X, 475-476. Evzâî'nin hocaları ve talebeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Cübûrî, *el-İmâmü'l-Evezâî*, s. 113-173; Hüseyin Muhammed el-Mellâh, *el-İmâmü'l-Evezâî muhaddisen hâfızan*, Sayda-Beyrut: el-Mektebetü'l-asiyye, 1413/1993, s. 73-123, 129-176; Abdüsettar eş-Şeyh, *el-İmâmü'l-Evezâî şeyhü'l-İslâm ve âlimü ehli's-Şâm*, Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1427/2006, s. 177-199. Muhtelif rical kaynaklarında Evzâî'nin 121 hocadan, kendisinden de 132 talebenin rivâyette bulunduğu tespit edilmiştir; bkz. *a.g.e.*, s. 182, 193.

10 Kaynaklarda bu hususla ilgili bir çok rivâyet yer almaktadır. Meselâ bir vali onu bir konuda tehdit etmiş, ancak danışmanlarından birisi valiye Evzâî'ye dokunmaması gerektiğini, onun bir işaretiyle Şam halkının valiyi öldürebileceğini ifade etmiştir; bkz. Ebû'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut: Mektebetü'l-meârif, ts., X, 120. Evzâî'nin cenazesinde bulunan bir vali de kendisini tayin eden halife Ebû Cafer el-Mansur'dan çok Evzâî'den korktuğunu dile getirmiştir; bkz. Aynı yer.

11 Burada "cünd" ile kastedilen Dımaşk şehridir. Şam bölgesinde bulunan beş şehir o dönemdeki askerî konumları sebebiyle ordu (cünd) adıyla adlandırılmıştır; bkz. Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, Kahire 1306-1307, "cnd" md. "Fakîhü'l-cünd" vazifesi tam anlamıyla resmi bir görev olmasa da valinin işe müdahil olması en azından bunun resmi bir boyutu olduğunu göstermektedir.

görevlendirmiştir.¹² Sık sık hac ve umre vesilesiyle Hicaz'a giden Evzâî, Mâlik b. Enes (ö. 179/795) gibi bu bölgenin âlimleriyle ve Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778) gibi İslâm dünyasının diğer bölgelelerinden gelen âlimlerle de tanışma fırsatı bulmuş ve onlarla fikir alışverişinde bulunup ilmî tartışmalar yapmıştır.¹³ Mâlik b. Enes ve Süfyan es-Sevrî ona büyük saygı göstermiş ve onun tabi olunmaya layık bir imam/müctehid olduğunu belirtmişlerdir.¹⁴ Hatta bir meselede Mâlik b. Enes kendi görüşünü terk ederek ilmî yetkinliğini teslim ettiği Evzâî'nin görüşüne uymuştur.¹⁵

Divanda kâtiplik tecrübesi sebebiyle Evzâî güzel yazı ve mektup yazmakla meşhur olmuş, Abbâsî halifesi Ebû Câfer el-Mansûr da onun bu özelliğine hayran kaldığını belirtmiştir.¹⁶ Bu kabiliyetini kullanarak çeşitli konularda gayr-i müslimler de dahil olmak üzere halkın sorunlarını çözmek amacıyla yöneticilere mektuplar yazmış ve Şam bölgesinde halkın büyük sevgi ve saygısını kazanmıştır.¹⁷ Bu nedenle Müslüman, Yahudi ve Hıristiyanlar cenazesine birlikte katılmışlardır.¹⁸ Emevî ve Abbâsî dönemlerinde yöneticiler tarafından kendisine muhtelif vesilelerle yaklaşık yetmiş bin dinar ikramda bulunulmuş, o da bunları ihtiyaç sahiplerine dağıtmıştır. Vefat ettiğinde ev veya arsa gibi bir mülkü bulunmadığı, terekesinin yalnız yedi dinar olduğu bildirilmiştir.¹⁹ Talebelerinden, kendisinden fetva soranlardan ve yöneticiler nezdinde aracılık yapmasını isteyenlerden hediye kabul etmediği ve onların dileklerini karşılıksız yerine getirdiği çeşitli olaylarla irtibatlı bir şekilde rivâyet edilmektedir.²⁰ Evzâî'nin gece namazı dahil çok nafîle namaz kılan, ibadet ederken ağlayan, huşû ve vakar sahibi bir âlim olduğu nakledilmektedir.²¹ Emevî halifesi Yezid b. Velid (ö. 126/744) ve Emevî Devletini ortadan kaldıran kudretli Abbâsî komutan, Şam valisi Abdullah b. Ali'nin

12 Ebû Zür'a ed-Dımaşkî, *Târîh*, nşr. Şükrullah el-Kûcânî, Dımaşk: Mecmaü'l-lugati'l-Arabiyye, 1980, I, 383; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts., I, 187.

13 İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 185; İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dımaşk*, XXXV, 165, 169, 170; Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 112-113.

14 İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dımaşk*, XXXV, 164-169.

15 İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 185-186.

16 Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 110, 115-116; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, X, 116.

17 Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, nşr. Rıdvân Muhammed Rıdvân, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1403, s. 167. İbn Ebû Hâtîm Evzâî'nin halife, vezir ve valilere yazdığı bu mektuplardan dokuz tanesini nakletmiştir; bkz. *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 187-201.

18 Ebû Abdullah Şemseddin ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1407/1987, IX, 498.

19 İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dımaşk*, XXXV, 198; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, X, 117-118.

20 İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dımaşk*, XXXV, 198-199.

21 İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 218; İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dımaşk*, XXXV, 157-158, 194-197; Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 119.

(ö. 147/764) kadılık tekliflerini reddetmiştir.²² Dımaşk'a yerleşmiş, daha sonra cihad ve "murabıtlık" niyetiyle Beyrut'a taşınmış ve orada vefat etmiştir.²³ Vefat tarihi hakkında 151, 155, 156 gibi farklı rivâyetler bulunsa da kaynakların çoğunluğunun ittifak ettiği tarih 157'dir (774).²⁴ Bugün Beyrut'un güneyinde kendi adıyla bilinen camide medfundur.²⁵

Evsâî'nin oğlu Muhammed'in ibadet ve takva ehli bir zat olup "ebdâl"den sayıldığı ve babasından sonra yirmi yıl yaşadığı kaydedilmiştir.²⁶ Üç kızından biri olan Revâha ondan bir hadis rivâyet etmiştir.²⁷ Özetle söylemek gerekirse Evsâî'nin büyüklüğü, ahlak ve fazileti, zühd ve ibadeti, hakkı söylemekten çekinmemesi, hadis ve fıkhıta geniş bilgi sahibi oluşu, sünnete bağlılığı, fasih ve güzel konuşup yazması, dönemindeki âlimlerin ve halkın kendisine gösterdiği teveccüh pek çok ilim adamının tanıklığı ve aktarılan rivâyetlerle sabit olmuştur.²⁸

İslâm dünyasındaki büyük çoğunluğa ait yaygın sünnî itikadını Kaderiyye ve Mürcie gibi fırkalara karşı müdafaa eden Evsâî Kaderiyye mezhebinin kurucularından Gaylân b. Müslim'le (ö. 120/738 civarı) Halife Hişâm b. Abdülmelik'in (ö. 125/743) huzurunda münazara yaparak ona üstünlük sağlamıştır.²⁹ İtikadî konularda Evsâî, döneminde yaşayan Ebû Hanîfe ve Mâlik b. Enes gibi diğer büyük âlimlere benzer şekilde, ehl-i sünnet dairesi içinde selefin, yani sahâbe ve tâbiîn nesillerinin büyük çoğunluğunun görüşlerini savunmuştur. Genelde o, selef neslinin konuşmadığı kelâm tartışmalarına girmemeyi benimsemişse de³⁰ ondan kendi çağında ortaya çıkan bazı kelâmî tartışmalarla ilgili nakledilen görüşler, gerekli gördüğü

22 İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dımaşk*, XXXV, 205, 211; Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 116; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, X, 118.

23 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât*, I, 278; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 178. Evsâî'nin evinin banyosunda kömür zehirlenmesinden vefat ettiği rivâyet edilmiştir; bkz. İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 202; Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 127.

24 Buhârî, *et-Târîhü'l-kebir*, V, 326; Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 127-128; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 242.

25 Bu cami ve Beyrut'ta Evsâî ile ilgili tarihî eserler ve Evsâî'nin Lübnan kültüründeki yeri hakkında geniş bilgi için bkz. Tâhâ el-Velî, *Abdurrahman el-Evsâî şeyhü'l-İslâm ve imâmü ehlî's-Şâm*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968, s. 83-220.

26 İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 208; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IX, 488.

27 İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 215; İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dımaşk*, LXIX, 157.

28 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât*, I, 279. Muasırlarının ve sonraki dönemlerde yaşayan âlimlerin onun hakkında övgü ve takdir ifadeleri için bkz. Şeyh, *el-İmâmü'l-Evsâî*, s. 362-378.

29 İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dımaşk*, XLVIII, 205-210. Evsâî'nin ehl-i sünnet imamlarından biri sayıldığı hususunda bkz. Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, Beyrut: Dâru'l-âfâki'l-cedîde, 1977, s. 20; Ebû'l-Muzaffer el-İsferâyînî, *et-Tebîr fi'd-dîn ve'temyîzü'l-fırakati'n-nâciye ani'l-fıraki'l-hâlikîn*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1403/1983, s. 183.

30 Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1405, VI, 143.

durumlarda söz konusu tartışmalara girdiğini göstermektedir. Ayrıca o, sünnet-bidat ayırımı üzerinde durarak ilk nesillerin itikad ve hayat tarzına aykırı inanç ve hareketleri bidat olmakla nitelemiş ve bunlarla mücadele edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³¹ Amelin imandan olduğu ve imanun artıp eksildiği, Allah'ın arş üzerine istivâ ettiği, Allah'ın cennette görüleceği, Kur'an'ın yaratılmış olmadığı hususları ve kadere iman gibi inanca ilişkin konularda o, selefin tavrı üzere bu gibi hususlara ayet ve hadislerde geldiği şekliyle iman edip keyfiyet ve ayrıntısını Allah'a havale etmenin en doğru yol olduğu kanaatindedir.³²

Hadis otoriteleri tarafından döneminin en güvenilir ve önemli hadis hafızlarından sayılan Evzâî'nin rivâyetlerine Kütüb-i Sitt'e'de yer verilmiştir.³³ Ahmed b. Hanbel'in ondan sitayişle bahsettiği bilinmekle birlikte bir rivâyette onun hakkında "hadis ve re'yi zayıftır" dediği nakledilmiştir. Ancak İbn Hanbel'den nakledilen bu rivâyetin zayıf olduğu ya da bunun Evzâî'nin kendisinin güvenilir (sika) olmakla beraber, sonraki muhaddislerce zayıf görülen mürsel ve maktû rivâyetlerle ihticâc ettiğine işaret etmek amacına matuf olduğu şeklinde de yorumlanmıştır.³⁴ Evzâî'nin merfu rivâyetlerinin bin civarında, mürsel ve mevkuf rivâyetlerinin ise binlerce olduğu Zehebî (ö. 748/1348) tarafından kaydedilmiştir.³⁵ Günümüzde çeşitli hadis kaynaklarından onun rivâyetleri toplanarak oluşturulan bir çalışmada 781 merfu hadis, diğer bir çalışmada 2210 hadis, sahabi ve tâbîî sözü tespit edilmiştir.³⁶ Evzâî'nin hadis usûlüne ait bazı meselelerle kimi hadis

31 Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü ashâbi'l-hadîs*, nşr. M. Said Hatiboğlu, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1972, s. 17.

32 Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, [yayımlı yeri ve tarihi yok], I, 146; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 182; Ebû'l-Fazl Ahmed İbn Hacer, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Muhibbüddin el-Hatîb ve dğr., (Beyrut: Dârü'l-ma'rife, ts.), XIII, 406. Geniş bilgi için bkz. Cübûrî, *el-İmâmü'l-Evzâî*, s. 175-195.

33 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 267; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 178; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 238-242. Evzâî'den Buhârî'de 77, Müslim'de 69, İbn Mâce'de 80, Ebû Dâvûd'da 79, Tirmizî'de 30, Nesâî'de 118, toplamda 454 hadis rivâyet edildiği bildirilmiş ve bu rivâyetlerin tek tek tahriri yapılmıştır; bkz. Mellâh, *el-İmâmü'l-Evzâî*, s. 259-548. Cübûrî'nin verdiği rakamlar ise eksiktir; bkz. Cübûrî, *el-İmâmü'l-Evzâî*, s. 200.

34 Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 113-114; Cübûrî, *el-İmâmü'l-Evzâî*, s. 199; Mellâh, *el-İmâmü'l-Evzâî muhaddisen hâfızan*, s. 228-229. Bazı araştırmacılar Ahmed b. Hanbel'den rivâyet edilen bu sözün sahih ve isabetli olmadığını ispat etmek için geniş açıklamalarda bulunmuştur; bkz. Şeyh, *el-İmâmü'l-Evzâî*, s. 250-256.

35 Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 132.

36 Mervan Muhammed eş-Şa'âr, *Sünenü'l-Evzâî ehâdis ve âsâr ve fetâvâ*, Beyrut: Dârü'n-nefâis, 1413/1993; Hıdır Mahmûd Şeyhü, *Bezlü'l-mesâî fi cem'i mâ revâhü'l-imâmü'l-Evzâî*, Beyrut: Dârü'l-beşâir el-İslâmiyye, 1414/1993.

ravilerinin cerh ve ta'dîli ile ilgili görüşlerine kaynaklarda yer verilmiştir.³⁷ Onun hadis ilmindeki yeri hakkında müstakil bir çalışma yapılmıştır.³⁸

Ezvâi İslâm tarihinde ilk eser telif eden âlimler arasında zikredilmiştir.³⁹ Kaynaklarda Evzâi'ye *Kitâbü's-Sünen fi'l-fikh*, *Kitâbü'l-Mesâil fi'l-fikh*,⁴⁰ *Müsned*⁴¹ ve *Siyer* adlı kitaplar nisbet edilmiştir. Ayrıca onun kaderi inkâr edenlere karşı bazı risaleler kaleme aldığı bildirilmiştir.⁴² Hocası Yahya b. Ebû Kesîr'den (ö. 129/747) yazdığı on üç-on dört defter civarındaki eser bir depremde çıkan yangın sebebiyle yanmış, bir talebesi bu eserlerin Evzâi tarafından okunmuş nüshasını kendisine getirirse de o bunları kabul etmemiştir.⁴³ Eserlerinden günümüze ulaşan "*Kitâbü Siyeri'l-Evzâi*" İmam Şâfiî'nin *el-Ümm* adlı eseri içinde nakledilmiştir.⁴⁴ Bu bölümde Evzâi'nin Ebû Hanîfe'nin siyer konusundaki otuz beş meseleyle ilgili görüşlerine reddiyesi, Ebû Yûsuf'un Evzâi'nin reddiyesine karşı reddiyesi ve Şâfiî'nin bu görüşlerle ilgili çoğunlukla Evzâi'yi savunduğu değerlendirmeleri yer almaktadır. Bu bölüm Şâfiî'nin değerlendirmelerinden arındırılarak müstakil bir nüsha haline getirilmiş ve Ebû Yûsuf'un *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâi* adıyla neşredilmiştir.⁴⁵

37 Cübürî, *el-İmâmü'l-Evzâi*, s. 201-229; Hüseyin el-Mellâh, *el-İmâmü'l-Evzâi*, s. 230-250.

38 Bkz. Hüseyin Muhammed el-Mellâh, *el-İmâmü'l-Evzâi muhaddisen hâfızan*. Ayrıca Evzâi'nin Sünen'indeki metodu üzerine bir tez çalışması yapılmıştır; bkz. Nevzat Aydın, *İmâm-ı Evzâi ve Sünenindeki Metodu*, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, 2001, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

39 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 184; V, 266; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IX, 13.

40 Ebû'l-Ferec Muhammed İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1398/1978, s. 318.

41 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, nşr. Şerefettin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971, II, 1682. Evzâi'nin *Müsned*'i Duhaym (245/859), İbn Cevsâ (320/932) ve Taberânî (360/971) tarafından rivâyet edilmiştir; bkz. Yahya b. Abdülvehhâb İbn Mende, *Cüz'ün fihî zikrû Ebi'l-Kâsim et-Taberânî*, nşr. İbrahim b. Mansûr el-Hâşimî, Beyrut: Müessesetü'r-reyyân, 1428/2007, s. 71; İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dimaşk*, LXV, 263; Ebû Tâhir es-Silefi, *Meşyâhatü Muhammed b. Ahmed b. İbrahim er-Râzî*, nşr. Hâtim b. Ârif el-Avnî, Huber: Dârü'l-hicre, 1415/1994, s. 124; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, İstanbul: Kahraman Yay., 1986, s. 111.

42 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 429; İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dimaşk*, XXXV, 211.

43 İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dimaşk*, XXXV, 189; Zehebî, *Siyer A'lâmî'n-nübelâ*, VII, 110.

44 Şâfiî, *el-Üm*, VII, 333-369.

45 Bkz. Ebû Yûsuf Yakub b. İbrahim, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâi*, nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, Haydarabad: Lecnetü ihyâ'îl-meârifî'n-Nu'mâniyye, 1357. Eseri neşreden Efgânî bu eserin *el-Üm*'den çıkarıldığına değinmemiş, bu eserin yalnız Hindistan'da bulunan bir nüshadan neşredildiğini belirtmiştir; bkz. *a.g.e.*, neşreden giriş, s. 4. Ancak matbu nüshada bulunan iki yanlışın *el-Üm*'de de yer almış olması bu nüshanın *el-Üm*'den alınmış olduğunu göstermektedir; bkz. Cübürî, *el-İmâmü'l-Evzâi*, s. 261. Evzâi'nin bu eserindeki siyerle ilgili görüşleri özellikle inceleme konusu yapılmıştır; bkz. Abdürrezzâk Kâsim es-Saffâr, *el-İmâmü'l-Evzâi ve menhecühû kemâ yebdü fi fikhihî*, Bağdat: Câmiatü Bağdâd, 1396/1976, s. 473-596; Cübürî, *el-İmâmü'l-Evzâi*, s. 389-530. Evzâi'nin Siyer ilmine katkıları konusunda Ebû Yûsuf'un, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâi*'sini temel alan diğer bir çalışma için bkz. Anke Bouzenita: *Abdarrahman al-*

Serahsî'nin (ö. 483/1090) rivâyetine göre Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *es-Siyerü's-sagîr*'ini gören Evzâî Iraklıların siyer hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı yönünde sözler söylemiş, bunu duyan Şeybânî de daha kapsamlı olan *es-Siyerü'l-kebîr*'i telif etmiş, bu eseri gördükten sonra da Evzâî onun hakkında son derece sitayişkâr ifadeler kullanmıştır.⁴⁶ Öte yandan Evzâî'nin siyer ile ilgili görüşleri talebesi Ebû İshak el-Fezârî'nin (ö. 188/804) *Kitâbü's-Siyer*'inde ayrıntılı biçimde yer almaktadır.⁴⁷ Aynı zamanda etkili bir vaiz olan Evzâî'nin hikmetli söz ve öğütlerinin örneklerine kaynaklarda yer verilmiştir.⁴⁸

Şekîb Arslan (ö. 1366/1946) kendi sülalesinden Numan b. Hâni (ö. 325/937) adlı âlimin "*el-Akvâlü's-sahîha fî usûli mezhebi'l-Evzâî*" adlı bir eseri olduğunu, ancak bu eserin günümüze ulaşmadığını kaydetmektedir.⁴⁹ İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) Evzâî'nin rivâyet ettiği âli isnadlı hadisleri içeren "*Ma vaka'a li'l-Evzâî mine'l-avâlî*" ve onun biyografisine dair "*Ahbâru Ebî Amr el-Evzâî ve fazâilüh*" adlı günümüze ulaşmayan iki eseri bulunmaktadır.⁵⁰ İbn Asâkir'in "*Târîhü Medîneti*

Auzai- ein Rects- gelehrter des 2. Jahrhunderts d.h. und sein Beitrag zu den Siyar, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2001.

- 46 Şemsüleimme Ebû Bekr es-Serahsî, *Şerhu Kitâbi's-Siyerü'l-kebîr*, nşr. Salâhuddin el-Müneccid, Kahire: Matbaatü şeriketi'l-lânâti's-şarkıyye, 1971, I, 3. Bu rivâyetin sahih olmadığını düşünüyorum. Zira bu rivâyetteki "Rasûlüllah ve ashabinın savaşları Irak'ta değil, Şam ve Hicaz taraflarında cereyan etmiştir; Irak ise sonradan fethedilmiştir" sözünün Evzâî tarafından söylenmesi pek mümkün gözükmemektedir. Irak'ın fethinin Şam'dan hemen sonra ve yine ashab tarafından tamamlandığını ve Irak'ta bu savaşlara şahit olan pek çok sahabinin bulunduğunu Evzâî'nin bilmemesi düşünülemez; bkz. Ebû Yûsuf, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî*, neşredenin girişi, s. 3; Cübûrî, *el-İmâmü'l-Evzâî*, s. 260.
- 47 Bu eser birçok hadis, sahâbi kavli ve ilk dönem âlimlerinin görüşlerini içermekle beraber müellifin hocaları Evzâî ve Süfyan es-Sevrî'nin görüşleri kitapta önemli bir yer tutmaktadır; bkz. Ebû İshak İbrahim b. Muhammed el-Fezârî, *Kitâbü's-Siyer*, nşr. Fârûk Hamâde, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1408/1987.
- 48 Bunların bir kısmını topluca görmek için bkz. Muhammed Revvâs Kal'acî, *Mevsûatü fihri Abdurrahman el-Evzâî*, Küveyt: Câmîatü'l-Küveyt, 2003, s. 87-92. Bu vaaz ve öğütlerin bir kısmı müstakil eser şeklinde yayımlanmıştır; bkz. Yûsuf Muhammed Sıddîk, *Meo'izatü'l-imâmî'l-Evzâî*, Cidde: Dârü'l-müctema', 1411/1990.
- 49 Emir Şekîb Arslan bu bilgiyi aile seçeresiyle ilgili özel kayıtlardan nakleder ve Evzâî döneminde dedelerinden bir zatın bu bölgede vali olduğunu, ayrıca sülalesinden bazı emirlerin Evzâî'nin türbesine yakın yerde medfun olduklarını bildirir; bkz. Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, *Mehâsinü'l-mesâî fî menâkibi'l-imâm Ebî Amr el-Evzâî*, nşr. Emir Şekîb Arslan, Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts., neşredenin girişi, s. 19-22. Arslan, kitaba ait Berlin'de bulunduğu elyazmasında müellifin adı bulunmadığından kitabın müellifini tespit edememiştir. Eser daha sonra Abdullah Ömer el-Bârûdî tarafından müellifi tespit edilerek yayımlanmıştır.
- 50 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmıyye, 1411/1991, IV, 43. Evzâî'nin biyografisiyle ilgili günümüze ulaşmayan başka eserler de bulunmaktadır; bkz. Hüseyin el-Mellâh, *el-İmâmü'l-Evzâî*, s. 256.

*Dimaşk'*ında Evzâî'nin biyografisi oldukça geniştir.⁵¹ Evzâî'nin hayatı hakkında Şihâbüddîn el-Hanbelî'nin (ö. 870/1465) *Mehâsinü'l-mesâî fi menâkibi Ebî Amr el-Evzâî* adlı bir eseri vardır.⁵² Günümüzde Evzâî'nin rivâyet ettiği hadisler ve fikhî görüşleri çeşitli eserlerden derlenerek bir araya getirilmiş, hayatı ve görüşleri hakkında birçok çalışma yapılmıştır.⁵³ Bu alanda yapılan kimi çalışmalarda Evzâî'nin görüşlerinde bulunan insanî ve ahlâkî yönleri dikkat çekilmiştir.⁵⁴

II. Fikhî Mezhebinin Yayılması ve Ortadan Kalkması

Şam bölgesinin önde gelen âlimi ve Evzâî'nin hocası Mekhûl 112/730 yılında vefat ettikten sonra, kaynakların bildirdiğine göre dönemin Şam valisinin de teşvikiyle 113 (731-732) yılında yirmi beş yaşındayken fetva vermeye başlayan Evzâî hayatının sonuna kadar bu görevi ifa etmiş ve binlerce meselede görüş beyan etmiştir. Farklı rivâyetlere göre 40.000, 60.000, 70.000 veya 80.000 meselede fetva veren Evzâî, zamanında Şam halkının müftüsü ve tabii oldukları müctehidiydi.⁵⁵ Onun mezhebiyle Şam, Mağrib (Kuzeybatı Afrika)

51 İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dimaşk*, XXXV, 147-229.

52 Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, *Mehâsinü'l-mesâî fi menâkibi Ebî Amr el-Evzâî*, nşr. Abdullah Ömer el-Bârdî, Dârü'l-Cinân (yayın yeri yok), 1406/1985. Bu eserin elyazmalarını ve Şekîb Arslan neşri hakkında geniş bilgi için bkz. Cübûrî, *el-İmâmü'l-Evzâî*, s. 264-271.

53 Bkz. Abdullah Muhammed el-Cübûrî, *Fikhü'l-İmâmi'l-Evzâî*, Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1397/1977; a.mlf., *el-İmâmü'l-Evzâî hayâtühü ve ârâuhü ve asruh*, Bağdat: Dârü'r-risâle, 1980; Mervan Muhammed eş-Şa'âr, *el-Evzâî imâmü's-selef*, Beyrut: Dârü'n-nefâis, 1412/1992; a.mlf., *Sünenü'l-Evzâî ehâdis ve âsâr ve fetâvâ*, Beyrut: Dârü'n-nefâis, 1413/1993; Hüseyin Muhammed el-Mellâh, *el-İmâmü'l-Evzâî muhaddisen hâfızan*, Sayda-Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1413/1993; Hıdır Mahmûd Şeyhû, *Bezlü'l-mesâî fi cem'i mâ revâhü'l-imâmü'l-Evzâî*, Beyrut: Dârü'l-beşâir el-İslâmiyye, 1414/1993; Gerhard Conrad, *Die Qudat Dimaşk und der Madhab al-Auzai*, Beirut: Franz Steiner Verlag, 1994; Anke Bouzenita: *Abdarrahman al-Auzai- ein Rechtsgelehrter des 2. Jahrhunderts d.h. und sein Beitrag zu den Siyar*, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 2001; Muhammed Revvâs Kal'acî, *Mevsûatü fikhî Abdurrahman el-Evzâî*, Küveyt: Câmîatü'l-Küveyt, 2003; Abdüsettar eş-Şeyh, *el-İmâmü'l-Evzâî şeyhü'l-İslâm ve âlimü ehli's-Şâm*, Dimaşk: Dârü'l-kalem, 1427/2006.

54 Ancak bu görüşlerinde Evzâî diğer fikhî âlimlerinden çok farklı şeyler söylememektedir. Meselâ onun İslâm ülkesinde yaşayan gayrimüslimler, savaşlarda alınan esirler ve kölelere iyi davranılmasını içeren görüşlerindeki insanî ve ahlâkî boyut diğer fakihlerin görüşlerinde de bulunmaktadır. Bu tür eserlerde daha çok günün önem verdiği değerlerin öne çıkarılarak fikhin ve eski fakihlerin çağdaş bir sunumla tanıtılması ve farklı dinlerin yaşadığı Lübnan gibi bir toplumda yaşamış bir fakihinin bazı sosyal ve siyasi problemlerin çözümünde oynadığı role vurgu yapılarak bu şahsiyetlerin günümüze ışık tutmasının sağlanması amacı güdülmektedir; bkz. Subhî Mahmesânî, *el-Evzâî ve teâlîmühü'l-insâniyye ve'l-kânûniyye*, Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 1978, s. 7-8, 10. Bu eserde, ibadetler ve kölelikle ilgili hükümler dışında Evzâî'nin fikhî görüşleri diğer mezheplerle mukayeseli olarak incelenmiştir; bkz. a.g.e., s. 57-419.

55 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, I, 184; İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dimaşk*, XXXV, 161-163; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât*, I, 279. Bazı kaynaklarda Evzâî'nin on üç yaşında fetva vermeye başladığı yönünde bilgi bulunsa da bu isabetli değildir. Burada 113 yılıyla on üç yaş birbirine karıştırılmıştır. Evzâî'nin eğitimiyle ilgili yukarıda geçen bilgiler bu hususu

ve Endülüs'te azımsanmayacak bir süre amel edilmiş ve kadılar bu mezhebe göre hüküm vermiştir.⁵⁶ Şam'da Şâfiî mezhebi yaygınlaşana dek, yaklaşık 340/951 yılına kadar, Endülüs'te ise Mâlikî mezhebi yaygınlaşana dek, yaklaşık 220/835 yılına kadar, Evzâî'nin mezhebine uyulmaktaydı.⁵⁷ Coğrafya bilgini Makdisî (ö. 390/1000 civarı) Şam hakkında bilgi verirken Evzâî mezhebi mensuplarının Dimaşk'ta bulunan Emevî camisinde meclislerinin bulunduğunu ve burada uygulamanın (amelin) bir zamanlar ehl-i hadis mezhebi üzere olduğunu, ancak artık bu bölgede fakihlerin Şâfiî olduğunu kaydetmiştir.⁵⁸ Dolayısıyla IV. yüzyılın ikinci yarısında kadılık görevini bırakmalarına rağmen Evzâî mezhebi mensuplarının bir süre daha ilmî faaliyetlerini sürdürdükleri anlaşılmaktadır.

Evzâî mezhebinin zayıflayıp yok olması kimi araştırmacılar tarafından şu sebeplere dayandırılmıştır:

1. Dört mezhep imamının talebelerinin aksine Evzâî'nin talebelerinin onun mezhebini yayma ve eserlerini yazıp okutma, şerhetme ve meseleleri üzerine tahrir yapma hususunda gayret etmemeleri. Nakledildiğine göre Evzâî'nin büyük talebelerinden Saîd b. Abdülaziz (ö. 167/783) toplanıp müzâkerede bulunmadıkları için Evzâî'nin diğer talebelerine sitemde bulunurdu.⁵⁹ Evzâî'nin talebelerinin hadisçi yönlerinin daha baskın olması da bu konuda etkili olmuştur.⁶⁰

2. Siyasî ve yargısal otoritenin diğer mezheplere destek vermesi. Meselâ Endülüs'te bir dönemden sonra İmam Mâlik'in talebesi Yahyâ b. Yahyâ el-Leysi'ye (ö. 234/849) danışılmadan kadı tayin edilmez olmuş ve Evzâî'nin

açıkça ortaya koymaktadır; bkz. Ebû İshak eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, nşr. Halil el-Meys, Beyrut: Dârü'l-kalem, ts., s. 71; Abdüsettar eş-Şeyh, *el-İmâmü'l-Evzâî*, s. 242-244.

56 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât*, I, 278; Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 111, 112, 117; Ebü'l-Mehâsin Yusuf İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mü'lûki Mısır ve'l-Kâhire*, Kahire: Vezâretü's-Sekâfe, ts., II, 30; Gerhard Conrad, *Die Qudat Dimasq und der Madhab al-Auzai*, s. 576-580, 737-739.

57 Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IX, 498; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, X, 115; Şehâbeddin es-Selâvî, *el-İstiksâ li-ahbâri düveli'l-mağribi'l-aksâ*, nşr. Ca'fer en-Nâsirî-Muhammed en-Nâsirî, Dârülbeyzâ: Dârü'l-kitâb, 1418/1997, I, 194. Evzâî mezhebini Endülüs'e ilk götüren Sa'sa'a b. Sellâm (192/807) Kurtuba'da Cuma camisinin imamı olmuş ve onun zamanında Evzâî'nin câiz gördüğü üzere camiye ağaçlar dikilmiştir. Mâlik b. Enes ise camiye ağaç dikilmesini mekruh görmekteydi; bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, X, 209.

58 Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fi ma'rifeti'l-ekâlîm*, nşr. M. J. de Goeje, Leiden: E. J. Brill, 1906, s. 179-180.

59 İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dimaşk*, XXI, 205.

60 Mahmesânî, *el-Evzâî*, s. 46, 48; Cübürî, *el-İmâmü'l-Evzâî*, s. 243; Şeyh, *el-İmâmü'l-Evzâî*, s. 263-264.

mezhebi yavaş yavaş terk edilmiştir.⁶¹ Şam'da uzun bir dönem Evzâî'nin mezhebine uyan âlimler kadı, imam ve hatip görevlerine tayin edilirken Şâfiî mezhebine tâbi Ebû Zür'a Muhammed b. Osman ed-Dımaşkî'nin (ö. 302/914) kadı tayin edilmesiyle Şâfiî mezhebinin bölgedeki etkinliği artmıştır. Bu zat Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ını ezberleyen herkese yüz dinar ödül dağıtmış ve Şâfiî mezhebinin Şam'da yayılmasını sağlamıştır.⁶² Şam'da Evzâî mezhebine göre hüküm veren son kadı Ebû'l-Hasan Ahmed b. Süleyman b. Hazlem (ö. 347/958) olmuştur.⁶³

3. Evzâî'nin diğer mezhep imamları kadar görüşlerini yayma ve ders verme hususunda gayret göstermemesi. Evzâî bir süre sonra Dımaşk'tan ayrılarak o günün şartlarında küçük bir kasaba sayılabilecek Beyrut'ta ikamet etmiştir. Bu, talebelerin ona ulaşmasını zorlaştırmış ve ilim dünyasıyla olan ilişkilerini zayıflatmıştır.⁶⁴

4. Evzâî'nin görüşleriyle ilgili yazılan az sayıda eserin ilk dönemlerde kaybolmuş olması mezhebin ortadan kalkmasına neden olmuştur.⁶⁵

Bu sebeplere şu husus da ilâve edilebilir: Ehl-i hadis ekolüne yakın duran Evzâî'nin adıyla anılan mezhebe mensubiyet ortadan kalkmış olsa da fiiliyatta onun görüşlerinin büyük kısmı Şâfiî ve Hanbelî mezhepleriyle birlikte yaşamaya devam etmiştir. Aşağıda görüleceği üzere onun dört mezhep içinde en çok muvafakat ettiği mezhepler önce Hanbelî sonra Şâfiî mezhebidir. Şam'da Evzâî mezhebinin yerini Şâfiî mezhebine terk etmesi de bu yakınlıkla açıklanabilir.

Evzâî Mezhebinin Emevî Mezhebi Olduğu İddiası

Steven C. Judd Evzâî ve Süfyân es-Sevrî'nin mezheplerinin Emevî devletinin gayr-i resmî mezhebi olduğu iddiasında bulunmuş ve bunu temellendirmek için şu argümanları ileri sürmüştür:

1. Bu fakihlerin fetvalarında Emevî halifelerinin uygulamaları bir hukuk kaynağı olarak görülmektedir.⁶⁶

61 Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratif*, nşr. İhsân Abbâs, Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968, II, 10, 45, III, 230; Mahmesânî, *el-Evzâî*, s. 46-47; Cübûrî, *el-İmâmü'l-Evzâî*, s. 241-242; Şeyh, *el-İmâmü'l-Evzâî*, s. 264-266.

62 Ebû Abdullah Şemseddin ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnâût-Ekrem el-Bûşî, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1406/1986, XIV, 233; Ebû Nasr Tâceddin İbnü's-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfeţâh M. el-Hulv, Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1383/1964, I, 326.

63 Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, IX, 498; XXV, 227.

64 Mahmesânî, *el-Evzâî*, s. 46, 47-48.

65 Mahmesânî, *el-Evzâî*, s. 48.

66 Steven C. Judd, "Al-Awzai and Sufyan al-Thawri: the Umayyad Madhab?", *The Islamic School of Law Evolution Devolution and Progress*, ed. Peri Bearman v.dğr., Cambridge & Massachusetts: Harvard Law School, 2005, s. 11.

2. Joseph Schacht'ın (ö. 1969) fıkıhın gelişimine dair önce bölgesel ekollerin ortaya çıktığı sonra bunların şahıslara nisbet edilen mezheplere dönüştüğü yönündeki düşüncesi bütün fakihler için geçerli değildir. Zira Evzâî ve Sevrî kendi bölgelerindeki fakihlerle uyum içinde değildir ve onlar uzun süre kendi bölgeleri dışında ilim tahsil etmişlerdir.⁶⁷

3. *Kitâbü's-Siyer* adlı eserinde Ebû İshak el-Fezârî'nin hocaları Evzâî ve Süfyan es-Sevrî'den naklettiği görüşlerdeki benzerlikler dikkat çekicidir; buradan hareketle onları ve başkalarını da içine alan bir Emevî mezhebinin var olduğu düşünülebilir.⁶⁸ Bu eser Emevî mezhebini temsil eden bir metin (school text) kabul edilebilir.⁶⁹

4. Evzâî ve Sevrî'nin çok sayıda ortak öğrenciyeye sahip olmaları belli düşüncelere sahip bu ve benzeri görüşlere sahip âlimler arasında bir bağ bulunduğunu gösterir.⁷⁰

Judd'ın iddialarında temel ve hatta tek kaynak kabul edilen Fezârî'nin eserini incelediğimizde Emevî halifelerinin görüşlerinin hemen hiç referans kabul edilmediğini görmekteyiz. Hatta devletin kurucusu sahâbi Muâviye b. Ebû Süfyan'ın bazı uygulamalarının yanlışlığının dile getirildiği rivâyetlere yer verilmiştir.⁷¹ Referans kabul edilen tek Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz ise zaten hemen herkesin beşinci raşid halife olarak tanıdığı âlim ve âdil bir devlet adamıdır ve bu rivâyetlerin bir kısmı onun önceki Emevî halifelerin yanlış ve haksız uygulamalarını düzeltmesiyle ilgilidir.⁷² Geriye yalnız eserde yer alan "Müslümanların yöneticileri (eimmetü'l-müslimîn)" gibi bazı muğlak ifadeler kalmaktadır. Burada kastedilen Emevî halifeleri değil, daha ziyade onları da içeren ama onlardan daha öncesine, yani raşid halifeler dönemine veya Hz. Peygamber'e dayanan uygulamalardır.

İlk dönemde yaşayan âlim ve fakihlerin hemen hepsi kendi bölgelerinin dışına az veya çok seyahat etmişler ve diğer bölgelerin hadis ve fıkıh birikiminden faydalanmışlardır. Bununla birlikte bu, onları belli bir bölgenin fıkıhını temsil etmekten alıkoymamıştır. Bu bakımdan meselâ Sevrî ile Ebû Hanîfe arasındaki çekişme bilinmekle beraber fikhî görüşleri karşılaştırıldığında aralarında büyük benzerlik görülmektedir. Öte yandan Evzâî kendinden önce Şam'ın fakihi sayılan Mekhûl'e talebelik yapmış, vefatından sonra onun halefi olmuş ve Şam'ın müftüsü kabul edilmiştir. Ayrıca yazarın Evzâî'yi Emevî fakihi sayıp Şam'ı temsil eden bir fakih saymaması kendi

67 Judd, "Al-Awzai and Sufyan al-Thawri: the Umayyad Madhab?", s. 10, 12-14.

68 Judd, "Al-Awzai and Sufyan al-Thawri: the Umayyad Madhab?", s. 14-18.

69 Judd, "Al-Awzai and Sufyan al-Thawri: the Umayyad Madhab?", s. 15.

70 Judd, "Al-Awzai and Sufyan al-Thawri: the Umayyad Madhab?", s. 18-22.

71 Fezârî, *Kitâbü's-Siyer*, s. 244, 301, 329.

72 Fezârî, *Kitâbü's-Siyer*, s. 179, 184-185, 222, 241, 293.

içinde çelişkilidir. Zira Emevîlerin merkezi Şam bölgesi olduğundan onun bu bölgenin fikhını temsil etmesi gayet tabiidir. Dolayısıyla Evzâi ve Sevrî kendi bölgelerinin fikh geleneğini hakıyla temsil etmektedir. Hatta ikisi de Kûfeli oldukları halde biri ehl-i hadis diğeri ehl-i re'y sayılan Sevrî ve Ebû Hanîfe'nin ortak görüşleri Sevrî ve Evzâi'nin ortak görüşlerinden daha fazladır. Namazda rukûdan önce ve sonra ellerin kaldırılmasıyla ilgili Evzâi'nin Ebû Hanîfe ve Sevrî ile yaptığı tartışmalar bu âlimlerin kendi bölgelerinin geleneğini temsil ettiklerini gösteren tipik bir örnektir.

Diğer taraftan 113/731 yılında yirmi beş yaşında fetva vermeye başlayan Evzâi ve otuz yaşında yani 127/745 yılında ders vermeye başladığı bildirilen Süfyan es-Sevrî'nin⁷³ görüşlerinin 132/750 yılında yıkılan Emevî Devleti'nin mezhebi sayılması tarihî açıdan makul değildir. Bu tarihi verilere bakıldığında Evzâi'nin Emevî devletinin son on dokuz yılında, Sevrî'nin ise aynı devletin son beş yılında fetva verdikleri görülmektedir. Bu kadar kısa bir dönemde, 40/661-132/750 yılları arasında hüküm sürmüş Emevî Devleti'nin mezhebinin oluşması ve bu iki âlimin bu mezhebin temsilcileri haline gelmesi mümkün değildir.

Fikh tarihine bakıldığında Emevî dönemi -mez-kûr yazarın da kabul ettiği gibi- mezheplerin henüz tam anlamıyla oluşmadığı bir dönemdir. Kimi Emevî yöneticilerinin Evzâi'ye bazı konularda danıştığı ve ona bir fakih ve müftü olarak değer verdikleri söylenebilir. Ancak Evzâi'ye gösterilen bu ilgi Emevîler'den sonra Abbâsî döneminde de devam etmiş ve Evzâi Abbâsî halifesine ve komutanlarına çeşitli konularda mektuplar yazmış, onlara nasihatte bulunmuş ve onlar da bunu kabul etmişlerdir. Dahası, Abbâsî döneminde Evzâi mezhebi Şam'a hakim olmaya devam etmiş ve hicrî IV. yüzyılın ortalarına kadar kadılar onun mezhebiyle hükmetmişlerdir. Söz konusu iddia doğru olsaydı Abbâsîler'in "Emevî mezhebi"ne asırlar boyu süren bu hoşgörüyü göstermeleri düşünülemezdi. Sevrî'nin mezhebiyle de Bağdat'ta ve başka bölgelerde hicrî V. yüzyıla kadar amel edilmiş, Bağdat'ta Mansûr Camii'nde Sevrî mezhebine göre fetva veren son fakihin 404/1014 yılında vefat eden Ebû Bekir Abdülğaffâr b. Abdurrahman ed-Dîneverî olduğu bildirilmiştir.⁷⁴ Aynı şekilde Abbâsîlerin başkentinde "Emevî mezhebi"ne göz yumulması düşünülemezdi.⁷⁵

73 Zehebî, *Menâkibü'l-imâmi'l-a'zam Süfyan es-Sevrî*, Tanta: Dârü's-sahâbe, 1413/1993, s. 20.

74 Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, nşr. Ahmed el-Arnâût-Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâs, 1420/2000), XIX, 16; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 238.

75 Öte yandan anılan makalede bazı ilmi hatalar göze çarpmaktadır: ör. Arapça bir kelimeyle ilgili okuma ve tercüme hatası yapılarak Fezâri'nin *Kitâbü's-Siyer*'inden yapılan bir nakilde "felâ yu'cibunî" ifadesi "felâ yuaccibunî" şeklinde okunmuş ve İngilizceye "not surprised" (şaşırmadım) şeklinde tercüme edilmiştir. Doğrusu ise "felâ yu'cibunî" şeklinde okunması

Steven Judd eksik bir araştırma yaparak Evzâî ve Sevrî'nin fıkhnın sadece küçük bir bölümü olan siyer ile ilgili görüşlerini incelemiştir. Fıkhnın diğer bölümleriyle ilgili görüşleri karşılaştırılmadan böyle genel bir kanaate varmak mümkün gözükmemektedir.

Her şeyden önce Evzâî, Sevrî'nin hocalarındandır.⁷⁶ Dolayısıyla bu iki âlimin görüşleri arasında benzerlik bulunması kadar tabîî bir şey olamaz. Öte yandan ilk dönemde öğrencilerin özellikle hadis dinlemek için bazen yüzlerce hocadan ders aldığı bilinmektedir. Aynı dönemde yaşayan başka âlimler için de yapılacak benzer bir araştırma benzer sonuçları verecektir. Elbette hadis ehline yakın duran âlimler ve onların öğrencileri arasında daha yakın ilişkiler ve görüş benzerlikleri olacaktır. Ancak bunu siyasi bir rejim olarak Emevîlere bağlamak pek isabetli değildir. Ayrıca verilen örnekler de bu iddiayı desteklememektedir. Meselâ Sevrî ve Evzâî'nin üç meşhur öğrencisinden ikisi Kûfe ekolüne bağlılıklarıyla tanınlanmıştır. Bunlardan Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî *el-Musannef*'inde Ebû Hanîfe'nin de talebelerinden olup ondan birçok rivâyette bulunmuştur.⁷⁷ Ebû Cafer el-Bâkır'ın talebelerinden olan Evzâî'nin ve Câfer-i Sâdık'ın talebelerinden olup Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan üstün gören Sevrî'nin⁷⁸ mezheplerinin "Emevî mezhebi" olduğunu iddia etmek tutarlı değildir.

Öte yandan Emevî Devleti'nin bir mezhebi olsaydı onlar bunu ellerindeki devlet imkânlarıyla çok daha güçlü bir şekilde tesis etme yoluna giderlerdi. Ancak onlar bazı meselelerde bazı âlimlerin görüşlerine başvurmuşlar ve bunu yaparken de siyasî açıdan kendilerine açıkça tavır almayan ilim adamlarını tercih etmişlerdir. Bunun dışında Evzâî'nin fıkhnına Emevî sıfatını vermeyi gerektiren hiç bir özellik yoktur. Tarihte Emevîler'in kendilerine has bir fikhî mezhebi olduğu da bilinmemektedir. Burada tamamen yazarın kurguladığı bir durum var gibi gözükmemektedir.

Yazarın değinmediği ama kaynaklarda yer alan diğer bir husus da şudur: Daha önce de geçtiği üzere yetim olarak büyüyen ve maddî açıdan durumu

ve "hoşuma gitmiyor" anlamına gelecek şekilde tercüme edilmesidir. Bkz. Fezârî, *Kitâbü's-Siyer*, s. 105; Judd, "Al-Awzai and Sufyan al-Thawri: the Umayyad Madhab?", s. 15. Diğer bir ilmî yanlış ise meşhur âlim ve zâhid Fudayl b. İyâz'ın adının "Fadil b. Ayad" şeklinde okunmasıdır. Bkz. Judd, "Al-Awzai and Sufyan al-Thawri: the Umayyad Madhab?", s. 16. Başka bir hata Medine'nin âlimi olmakla şöhret bulan dört mezhep imamundan biri Mâlik b. Enes'in Mekkeli olduğunun ifade edilmesi ve bunun bir argüman olarak kullanılmasıdır. Bkz. Judd, "Al-Awzai and Sufyan al-Thawri: the Umayyad Madhab?", s. 15, 17.

76 Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 234.

77 Meselâ bkz. Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, nşr. Habîbürrahman el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebül'İslâmî, 1403/1983, I, 210, 363, 364, 376, 512; II, 101, 148, 323, 526, 531.

78 Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 231, 241.

pek iyi olmayan Evzâi bülüğa erdikten sonra bir baba dostunun aracılığıyla divanda bir vazife bulmuştur. Kendi anlatımına göre devletten maaş almak için ileri sürülen Hz. Ali'yi kötüleme ve bu konuda talâk, ıtk ve biat yeminleri etme şartlarını yerine getiren Evzâi kısa bir süre sonra bundan pişman olmuş, görevli olarak gittiği Yemâme'de görevinden istifa etmiş ve bu mesele hakkında danıştığı Mekhûl, Yahya b. Ebû Kesîr ve Atâ b. Ebû Rebâh gibi âlimler kendisine ikrah altında verdiği yeminlerinin geçersiz olduğunu söylediler de o bundan tatmin olmamış ve yeminlerinin gereğini yerine getirecek eşinden ayrılmış, kölelerini azad etmiş ve yemin kefaretları ödemiştir.⁷⁹ O, hocası Yahya b. Ebû Kesîr'in teşvikiyle Yemâme'den Basra'ya 110/728 yılında gittiğine göre en geç yirmi iki yaşında devlet görevinden ayrılmış bulunuyordu. Dolayısıyla bu, onun gençliğinde, henüz ilim talebine başlamadan önce ve mecburiyet gereği yaptığı bir takiyye sayılabilir. Öte yandan bunun Emevîler döneminde yaygın uygulama olduğu ve ihtiyaç halinde olan pek çok âlim veya memurun aynı şekilde davranmak zorunda kaldığı, hatta hutbelerde Hz. Ali'ye lanet okunduğu bilinmektedir. Evzâi'nin esas görüşü ise "Ali ve Osman'ın sevgisi ancak bir müminin kalbinde bir araya gelebilir" sözünde ifade edilmiştir.⁸⁰ Kısaca ifade etmek gerekirse, bir ilim adamı olarak Evzâi'nin siyasî otoriteyle ilişkisi mesafeli ve ölçülü olmuştur. Bu sebeple o, hem Emevîler hem de Abbâsîler döneminde yöneticilerden saygı görmüş, iki devlette de halifeler tarafından sözü dinlenmiştir.

III. Usûlü

Yukarıda Numan b. Hâni (ö. 325/937) adlı âlimin "*el-Akvâlü's-sahîha fî usûli mezhebi'l-Evzâi*" adlı bir eseri bulunduğunu, ancak bu eserin günümüze ulaşmadığı ya da gün yüzüne çıkmadığı bilgisi geçmişti. Buradaki "usûl" ile fıkıh usûlünün kastedildiği net değildir. Zira o dönemde "fıkıh usûlü" bir ilim dalının adı olarak yerleşmemiş olduğu gibi, "usûl" kelimesi fıkıhın temel konuları ve babları anlamında da kullanılmaktadır. Günümüzde bazı araştırmacılar tarafından Evzâi'nin kendisine ait olmayan eserlerden toplanan fikhî görüşlerinden ve rivâyet ettiği hadislerden yola çıkılarak onun usûl anlayışı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu yöndeki çalışmalar onun usûl anlayışını ana hatlarıyla ortaya çıkarabilirse de bu bağlamda usûlün detaylarıyla ilgili tespitlere yer vermek pek isabetli gözükmemektedir. Zira onun fikhî görüşlerini hangi delillere dayanarak ve hangi yöntemlerle ortaya koyduğu, elimizde onun fıkıhına ait kaynakların yetersizliği sebebiyle bilinmemektedir. Belli bir meselede Evzâi ile aynı görüşte olan fakihlerin dayandığı delil ve kullandıkları yöntemlerin onun tarafından da kabul edildiği varsayımı pek

79 Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 130-131; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, IX, 308.

80 İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dımaşk*, XXXV, 201; Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 120.

isabetli bir yaklaşım tarzı değildir. Evzâî aynı sonuca başka bir delil ve yöntem vasıtasıyla ulaşmış olabilir.⁸¹ Bununla birlikte Evzâî'nin usûl alanında genel temâyüllerini gösteren bazı sözleri ve görüşleri bulunmaktadır.

Edille-i şer'iyeye ile ilgili görüşleri ele alındığında Evzâî'nin sünnete uymanın gerekliliğini vurgulu ifadelerle ortaya koyduğu görülmektedir. Bu bağlamda onun "Kitab'ın sünnete ihtiyacı sünnetin Kitab'a ihtiyacından fazladır" sözü meşhur olmuştur.⁸² İbn Abdülber (ö. 463/1071) bu sözün "Sünnet Kur'ân'ın ne demek istediğini açıklar" anlamına geldiğini belirtmiştir.⁸³ Başka bir ifadesinde Evzâî "Sünnet bizi nereye götürürse oraya gideriz" demektedir.⁸⁴ Diğer bir sözü şöyledir: "Rasulullah'tan sana bir hadis ulaştığında onun dışındakilere uyma, çünkü o Allah'ın sözünü tebliğ ediyordu."⁸⁵ Dârü'l-harpte iki kız kardeşle evli bir kişinin Müslüman olması halinde ne yapması gerektiği Evzâî'ye sorulmuş, o da: "Hz. Peygamber'in bu durumda olanın iki eşinden birini seçmesi gerektiğine dair hadisi olmasaydı ben onun ilk eşiyle evli kalması gerektiğini söylerdim" demiştir.⁸⁶

Evzâî rivâyet ettiği hadislerle titizlikle uymuştur. Şâfiî'nin "Evzâî kadar fıkıhî hadisine benzeyen kimse görmedim" dediği rivâyet edilmektedir.⁸⁷ Ancak Evzâî'den nakledilen şu rivâyet onun hadislerin kabulünde takip ettiği yönteme pek uymamaktadır: "Evzâî'ye sorulur: 'Hz. Peygamber'den bize gelen her şeyi kabul edelim mi?' Evzâî şöyle der: 'Allah'ın kitabının onayladığını kabul ederiz, bunlar Hz. Peygamberden'dir, ona (Kur'an'a) ters düşen ise ondan (Hz. Peygamber'den) değildir.' Tekrar sorulur: 'Güvenilir (sika) raviler rivâyet etmiş olsa da böyle midir?' Evzâî şöyle der: 'Ya güvenilir raviler onu güvenilir olmayan ravilerden öğrendilerse.'"⁸⁸ Hadislerin Kur'an'a arzı olarak bilinen bu metot Evzâî'nin mensup olduğu ehl-i hadis ekolünden çok ehl-i re'y ekolünün yöntemlerinden biridir. Nitekim Ebû Yûsuf, Evzâî'ye karşı reddiyesinde bu yönteme açıkça değinmekte ve ko-

81 Bu sebeple, Ali b. Sa'd b. Sâlih ed-Duveyhî'nin *Usûlü mezhebi'l-imam el-Evzâî min vâkii fikhîhi ve âsârihi*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1425/2004, adıyla bu alanla ilgili yaptığı çalışmayı ihtiyatla karşılamak gerekir: Evzâî'nin metodunun incelendiği iddia edilen kimi çalışmalarda ise onun usûl anlayışına dair kayda değer bir tespit bulunmamaktadır; bkz. Abdürrezzâk Kâsım es-Saffâr, *el-İmâmü'l-Evzâî ve menhecuhû kemâ yebdû fi fikhîhi*, s. 325-328.

82 Ebu Ömer Yusuf İbn Abdülber, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlihi*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1398/1978, II, 191. Bu sözü Evzâî, hocası Mekhûl'den de rivâyet etmiştir; bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, ts., s. 14.

83 İbn Abdülber, aynı yer.

84 İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dımaşk*, XXXV, 200.

85 Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 180.

86 Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, nşr. Abdullah Hâşim Yemânî el-Medenî, Kahire: Dârü'l-mehâsin, 1386/1966, III, 274.

87 Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 113.

88 Ebû Zûr'a ed-Dımaşkî, *Târîh*, I, 271; İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dımaşk*, LX, 378.

nuyla ilgili "Benden nakledilen sözler çoğalacak, size benden Kur'an'a uyan şeyler nakledilirse o bendendir, ama size benden Kur'an'a ters düşen şeyler nakledilirse o benden değildir" hadisini zikretmektedir.⁸⁹ Dolayısıyla bu rivâyetin Evzâî'ye nisbetinin doğruluğu şüphelidir. Doğru olduğu farzedilirse bile şu şekilde açıklanabilir: Kaynaklar içinde Kur'an'ın önceliği bütün İslâm âlimlerince tartışılmazdır. Bu sebeple, meşhur derecesinde olmayan ve amel- le desteklenmeyen hadislerin kabul veya reddinde Kur'an'ın hakemliğine müracaat etmek gerekir. Bu durumda Evzâî yöntem itibariyle ehl-i re'ye de yaklaşmış olmaktadır. Başka bir ifadesinde Evzâî şöyle der: "Hadisleri dinledikten sonra onları -sahte dirhemini sarraflara gösterildiği gibi- hocalarımıza arz ederdik, tanıyıp bildiklerini (mâ arafûhu) alır, tanımadıklarını (mâ enkerûhu) bırakırdık".⁹⁰ Buradan da anlaşıldığı üzere Evzâî hadislerin maruf ve meşhur olmasına dikkat etmektedir. Esasen bu şart Ebû Hanîfe ve talebeleri gibi diğer ilk dönem fakihlerinin de hadislerin kabulünde kriter saydıkları bir özelliktir.⁹¹ Burada dikkati çeken başka bir husus "hadisleri hocalarımıza (ashâbunâ) arz ederdik" denilmesidir. Yani önce hadisler çeşitli hadis ravilerinden ve hocalarından dinlenildikten sonra bu hadisler Evzâî'nin "ashâbuna" dediği bazı âlimlere arz ediliyordu. Bu âlimlerin özelliği onların hadis konusunda otorite olmaları yanında ilk dönemde maruf ve meşhur olan sünnete de vakıf olmalarıdır. Bu şekilde hadislerin sahih olanı olmayandan ayırdediliyordu. Aslında bu, Ebû Hanîfe ve Mâlik b. Enes gibi diğer bölgelerde yaşayan müctehidlerin de takip ettiği bir yöntemdi.

Evzâî, Süfyan es-Sevrî ve Mâlik b. Enes gibi mürsel hadisle ihticac eden âlimlerdendir. Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) bildirdiği üzere Şâfiî'den önce âlimler arasındaki yaygın tutum bu yöndedir.⁹² Şâfiî de Evzâî'nin savaş hukukuyla ilgili bir meselede mürsel bir hadise dayandığını ifade etmiştir. Bu meselede Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Şâfiî meşhur sünnete aykırı olduğu gerekçesiyle Evzâî'nin dayandığı rivâyeti kabul etmemektedir.⁹³ Ancak meşhur sünnet âlimlerin yaşadıkları bölgelere göre değişebilmektedir. Bu durum, o bölgeye yerleşen sahabe ve onlardan sonraki tâbiîn neslinin farklı sünnetleri nakletmeleri ve farklı ictihatlarda bulunmalarından kaynaklanmaktadır.

89 Ebû Yûsuf, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî*, s. 25.

90 İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dimaşk*, XXXV, 185-186.

91 Meselâ bkz. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Hüccce alâ ehlî'l-Medîne*, nşr. Seyyid Mehdi Hasan el-Kîlânî, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, ts., I, 35, 65, 180, 213, 225.

92 Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as, *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehlî Mekke fî vasfî Sünenih*, nşr. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1984, s. 24.

93 Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Üm*, Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1393, VII, 342. Şâfiî burada "munkatî" terimini mürsel anlamında kullanmaktadır; bkz. Şâfiî, *er-Risâle*, nşr. Ahmed M. Şâkir, Kahire: Mektebetü dâri't-türâs, 1399/1979, s. 461.

Kendisinden nakledilen fikhî görüşler göz önünde bulundurulduğunda Evzâî'nin muhtelif hadisler arasında tercih yaptığı ve bu konuda bir yöntemine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu yöntemin ayrıntıları hakkında kaynaklarda bilgi yoktur.⁹⁴ Bununla birlikte onun yaptığı tercihlerde ehl-i hadisin yöntemine daha yakın durduğu söylenebilir. Namazda rükûya giderken ve rükûdan kalkarken ellerin kaldırılmasıyla ilgili Evzâî'nin Ebû Hanîfe ve Süfyan es-Sevrî ile yaptığı rivâyet edilen münazaralardan anlaşıldığı üzere o, isnadın âlî olmasını ravilerin fakih olmasına tercih etmekte ve Iraklı bazı ravileri zayıf görmektedir.⁹⁵ Bununla birlikte onun bu konudaki tek dayanağı bu hadis değil, kendi ifadesiyle "Hicaz, Basra ve Şam ehlinin ittifakla naklettiği sünnet"tir.⁹⁶ Dolayısıyla o, çoğunluğun görüş ve uygulamasına da ayrı bir önem vermektedir.

Sahâbe ve tâbiînün söz ve uygulamalarına büyük değer veren Evzâî bu hususta bir talebesine hitaben şunları söylemiştir: "Ey Bakiyye!⁹⁷ Ashabdan kimseyi hayır dışı bir sözle anma! Ey Bakiyye! İlim ashabdan gelendir, onlardan gelmeyen ilim değildir."⁹⁸ "İnsanlar seni reddetse de sen öncekilerin söz ve uygulamalarından (âsârü's-selef) şaşma. Sözleriyle süsleseler de başka adamların görüşlerinden (ârâü'r-ricâl) sakın. Böyle yaparsan sıkıntı geçtiğinde senin doğru yolda olduğun görülecektir."⁹⁹ Âyet ve hadis nassı ile sahabi kavli çatıştığında o, kimi zaman nassın zâhirî anlamını esas alıp sahabi kavlini tevil etmiş, kimi zaman da nassı sahabi kavlinin ışığında anlayarak tevil etmiştir. Meselâ "Kim bir düşman askerini öldürdüğünü ispat ederse onun *selebine* sahip olur",¹⁰⁰ hadisine karşın, İranlılarla yapılan bir savaşta öldürülen bir komutanın selebinin otuz bin dirhem değerinde tutması üzerine Hz. Ömer'in selebdan humus almaya karar vermesi¹⁰¹ hususunda, Evzâî hadisin genel hüküm ifade ettiğini ve Hz. Ömer'in selebe hak kazanan

94 Muhammed Biltâcî, *Menâhicü't-teşrii'l-İslâmî fi'l-karni's-sânî el-hicrî*, Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1397/1977, I, 447-448.

95 Şemsüleimme Ebû Bekr es-Serahsî, *el-Mebsût*, İstanbul: Çağrı Yay., 1403/1982-83, I, 14; Ebû'l-Müeyyed el-Hârizmî, *Câmiü'l-mesânîd*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, ts., I, 352-353; Şehâbeddin el-Hanbelî, *Mehâsinü'l-mesâî*, s. 18-21.

96 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, nşr. Sâlim M. Atâ-M. Ali Muavvaz, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2000, I, 411.

97 Bakiyye b. Velîd (197/812) Evzâî'nin talebesidir.

98 Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 120.

99 İbn Abdülber, *Câmiü beyâni'l-ilm ve fazlih*, II, 144; Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 120.

100 Buhârî, "Humus", 18; Müslim, "Cihad", 41. Seleb fıkıh terimi olarak savaş sırasında öldürülen düşman askerinin üzerinde ya da yanında bulunan her türlü giysi, para, takı, değerli eşya ve madenler ile kullandığı silahlar ve bineği ifade eder; bkz. Sa'dî Ebû Ceyb, *el-Kâmüsü'l-fikhî lugaten ve'stilâhan*, Dimaşk: Dârü'l-fikr, 1402/1982, s. 179.

101 Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *el-Emvâl*, nşr. M. Halîl Herrâs, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1408/1988, s. 389-390.

askerin gönlünü razı etmiş olması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰² Ebû Hanîfe ve Mâlik b. Enes ise hadisin genel hüküm ifade etmediği ve kamu otoritesinin bu konuda takdir hakkının bulunduğu görüşündedir.¹⁰³ Öte yandan savaşta gerekli görüldüğü takdirde düşman tarafın ağaçlarının kesilmesine izin veren âyet-i kerîme¹⁰⁴ karşısında Hz. Ebû Bekir'in Şam'a gönderdiği orduya ağaç kesmemeleri yönünde talimat verdiğini ve sonraki müslüman yöneticilerin de bu yönde amel ettiğini delil gösteren Evzâî âyetin genel bir hüküm getirmediği kanaatine varmıştır. Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Şâfiî ise âyetin hükmünün genel olduğunu, Hz. Ebû Bekir'in muhtemelen Hz. Peygamber'-den Şam'ın fethedileceği müjdesini duyduğunu ve bu yüzden ağır tedbirler almaya gerek görmediğini, ayrıca uygulamanın her zaman Evzâî'nin dediği yönde olmadığını ve ihtiyaca binaen değişiklik gösterdiğini belirtmişlerdir.¹⁰⁵ Evzâî burada sahâbi kavlinin yanında sonraki dönemlerde Müslüman yöneticilerin bu şekildeki uygulamalarını esas almıştır. Onun için en önemli unsurun ilk nesillerde yaygın tatbikat olduğu anlaşılmaktadır. Ancak tabii olarak o, Şam bölgesindeki uygulamayı daha yakından bildiği için bundan etkilenmiş ve diğer bölgelerdeki uygulamalardan muhtemelen haberdar olamamıştır. Burada Abbâsî halife Ebû Câfer el-Mansûr'un *el-Muvatta'* bütün İslâm ülkesinde uygulanan bir kanun haline getirmesi teklifine karşı İmam Mâlik'in her bölgenin oraya yerleşen sahabe neslinden itibaren kendine has bir rivâyet ve fıkıh geleneği oluştuğunu ve bunun değiştirilmemesi gerektiğini belirten meşhur sözleri akla gelmektedir.¹⁰⁶ Öyle anlaşılıyor ki; Evzâî ve onun muasırı Ebû Hanîfe ve Mâlik b. Enes gibi müctehidlerin arasındaki farklılıkların önemli bir kısmı usûl ve yöntem farkından çok yaşadıkları bölgelerdeki hadis ve fıkıh gelenekleri arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Meselâ Evzâî'nin imamların icma ile uyguladığını söylediği ve bir hadise dayandırdığı bir görüşü hakkında Ebû Yûsuf bu hadisin şâz olup bilinen sünnete ve uygulamaya aykırı olduğunu bildirmektedir.¹⁰⁷

Genel olarak Evzâî'nin fikhî görüşlerine bakıldığında onun farklı görüşe sahip başka bir sahâbinin bulunmadığı meselelerde sahâbi sözüyle amel ettiği, sahâbenin ihtilâf ettiği meselelerde ise onların görüşlerinden birini seçtiği,

102 Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Muhallâ*, nşr. Ahmed M. Şâkir v.dğr., Kahire: İdâretü't-tübâati'l-Münîriyye, 1347-52, VII, 336.

103 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, nşr. M. Fuâd Abdülbâkî, İstanbul-Tunus: Çağrı Yay.-Dâru Sahnûn, 1413/1992, II, 455; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *es-Siyer*, nşr. Mecîd Haddûrî, Beyrut: ed-Dârü'l-müttehîde li'n-neşr, 1975, s. 118; Serahsî, *el-Mebsût*, X, 47.

104 el-Haşr 59/5.

105 Ebû Yûsuf, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî*, s. 85-87; Şeybânî, *Siyer*, s. 110; Şâfiî, *el-Üm*, IV, 258, 287, VII, 355.

106 Kadî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, nşr. Abdülkâdir es-Sahrâvî, Rabat: Vezâretü'l-Evkâf, 1966, II, 72.

107 Ebû Yûsuf, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî*, s. 23-24.

rek onunla amel ettiği ve onlarınkinin dışında tamamen farklı bir görüş ortaya koymadığı görülmektedir.¹⁰⁸

Evezâî'nin fetva verirken çoğu kez konuyla ilgili hadisi rivâyet edip ilâve bir şey söylemediği, rivâyet bulunmayan konularda fetva vermekten çekindiği, ısrar edilince cevap verdiği ve cevaplarının başkaları tarafından bilinen rivâyetlere uygun düştüğü bildirilmiştir.¹⁰⁹ Bu tutum Ahmed b. Hanbel gibi ehl-i hadis fakihlerinin davranış tarzına benzemektedir.¹¹⁰ Talebesi Hikl b. Ziyâd anlatıyor: "Evezâî yetmiş bin meselede fetva vermişti. Bir gün kendisine bir mesele sorulduğunda o: 'Bu meselede bildiğim bir rivâyet (haber) yoktur' dedi. Yani onun daha önce fetva verdiği her meseleyle ilgili bildiği bir rivâyet vardı".¹¹¹ Bu hususu meşhur muhaddis Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) "Evezâî rivâyet ettiğine uyan bir fakihtir" sözleriyle ifade etmektedir.¹¹²

Re'ye karşı sözlerine rağmen Evezâî yeri geldiğinde re'y ile amel etmiş ve kıyasa başvurmuş müctehidlerden biridir. İbn Kuteybe (ö. 276/889) onu re'y ehli arasında saymaktadır.¹¹³ Bu konuda İbn Abdülber, tâbiinden sonraki nesilde öncekilerden duymadığı meselelerde re'yi ile ictihad ettiği ve usûl üzerine kıyas yaptığı bilinenler arasında Şam âlimlerinden Evezâî'yi saymaktadır.¹¹⁴ Meselâ o, satım akdinde meclis muhayyerliğini kabul etmekle beraber ganimet, miras ve ticaret malında ortak pay sahiplerinin kendi aralarındaki satımlarında bu muhayyerliğin olmayacağını düşünmektedir.¹¹⁵ Bu üç hususla ilgili bir hadis rivâyet edilmediğine göre Evezâî bunları istisna ederken re'y ve ictihada dayanmaktadır.¹¹⁶ Bu bağlamda başka örnekler de bulunmaktadır. Meselâ Evezâî'ye göre teyemmümün sıhhati için niyet şart değildir.¹¹⁷ Şehire yakın bir köyde oturan kişi Cuma namazına gidip gece olmadan evine dönebiliyorsa Cuma namazına katılması gerekir.¹¹⁸ Yine ona göre

108 Biltâcî, *Menâhicü't-teşrî*, I, 459-462.

109 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, I, 184; İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dimaşk*, XXXV, 172.

110 Abdülkâdir Bedrân, *Medhal ilâ mezhebi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985, s. 119-120.

111 İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dimaşk*, XXXV, 162.

112 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, I, 186; V, 267.

113 Ebû Muhammed Abdullah İbn Kuteybe, *el-Meârif*, nşr. Servet Ukkâşe, Kahire: Dârü'l-meârif, 1960, s. 496. Subhî Mahmesânî, Evezâî'nin ehl-i re'y değil ehl-i hadis olduğunu, ancak bu sınıflandırmaların çok net bir anlama sahip olmadığını belirtmektedir; bkz. Mahmesânî, *el-Evezâî*, s. 43-45.

114 İbn Abdülber, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlih*, II, 61-62.

115 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VIII, 355.

116 Biltâcî, *Menâhicü't-teşrî*, I, 452.

117 Muvaffakuddin Abdullah İbn Kudâme, *el-Muçnî*, nşr. Abdullah et-Türkî-Abdüfettâh el-Hulv, Kahire: Dârü Hecc, 1408/1987, I, 329.

118 Serahsî, *el-Mebsût*, II, 24.

zekâta nisabı tamamlamada altın ve gümüş birbirine ilâve edilir.¹¹⁹ Bu ve benzeri birçok meselede Evzâi ictihad ve re'ye başvurmaktadır. Evzâi'nin kıyasa pek olumlu gözle bakmadığı yönündeki tespitler¹²⁰ onun kıyası hüccet kabul etmediği anlamına gelmemektedir. Zira birçok meseleyle ilgili görüşleri onun kıyas yaptığını göstermektedir. Meselâ Evzâi hurma sırasıyla (nebîziyle) abdest alınabileceğine delâlet eden hadisin hükmüne kıyasen başka meyvelerin sıralarıyla da abdest alınabileceği görüşündedir. Hanefîler ise bu hadisin kıyasa aykırı olduğunu, dolayısıyla onun hükmüne kıyas yapılamayacağını söyleyerek bu hükmü yalnız hurma sırasıyla sınırlı tutmuşlardır.¹²¹ Bu meselede Evzâi'nin kıyası Hanefîlerden daha geniş çerçevede kullandığı görülmektedir. Ancak görüşleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde Evzâi'nin kıyası Ebû Hanîfe'ye göre daha dar çerçevede kullandığı söylenebilir.¹²² Onun re'y ve Ebû Hanîfe aleyhindeki sözleri de bu yönde anlaşılmalıdır. Ayrıca ehl-i hadisin Ebû Hanîfe aleyhindeki sözlerinden etkilenerek Evzâi'nin önceleri Ebû Hanîfe'yi kötülediği, fakat onunla şahsen görüşüp kendisinin ve talebelerinin eserlerini gördükten sonra görüşünü değiştirdiği rivâyet edilmektedir. Evzâi'nin "Biz Ebû Hanîfe'yi re'y ile amel etmesi sebebiyle eleştirmiyoruz, hepimiz re'y ile amel ediyoruz, ama onun kendisine Hz. Peygamber'den hadis rivâyet edildikten sonra onu bırakıp başka bir şeyle amel etmesini eleştiriyoruz" dediği nakledilmiştir.¹²³ Bununla birlikte Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) Evzâi'den istifade etmek için Şam'a gittiğinde onun Ebû Hanîfe'ye "bidatçı" dediğini duymuş, bunun üzerine Ebû Hanîfe'nin kitaplarından ince fikhî meseleleri yazıp Evzâi'ye götürmüş, Evzâi bu meselelerin Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu öğrenince "O büyük bir âlimdir, ondan daha çok istifade etmelisin" demiştir.¹²⁴ Evzâi'nin eleştirdiği diğer bir husus Ebû Hanîfe'nin zâlim yönetime karşı başkaldırmayı câiz görmesidir.¹²⁵ Bilindiği üzere ilk dönemde bu konuda âlimler arasında görüş ayrılığı bulunurken belli bir dönemden sonra yapılan isyanların kan dök-mekten başka bir faydasının olmadığı kanaati yaygınlaşmış ve çoğunluk

119 Ahmed b. Yahya İbnü'l-Murtazâ, *el-Bahrü'z-zehhâr*, Kahire: Matbaatü's-saâde, 1366/1947, II, 151.

120 Meselâ bkz. Muhammed el-Hudârî, *Târîhü't-teşrî'l-İslâmî*, Kahire: el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, 1390/1970, s. 195; Muhammed b. Hasen el-Hacvî, *el-Fikrî's-sâmî fi târîhi'l-fikhî'l-İslâmî*, nşr. Abdülazîz b. Abdülfettâh el-Kârî, Medine: el-Mektebetü'l-ilmîyye, 1396, I, 367.

121 Serahsî, *el-Mebsût*, I, 89.

122 Biltâcî, *Menâhicü't-teşrî*, I, 467-470.

123 Ebû Muhammed Abdullah İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*, nşr. M. Zührî en-Neccâr, Beyrut: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 1393/1972, s. 52.

124 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhü Bağdâd*, Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, ts., XIII, 338.

125 Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, nşr. M. es-Sâdık Kamhâvî, Kahire: Dârü'l-Mushaf, ts., I, 86; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhü Bağdâd*, XIII, 396, 397.

başkaldırmanın caiz olmadığı görüşüne meyletmiştir.¹²⁶ Esasen bu konuda da Ebû Hanîfe ile Evzâî arasında temelde bir görüş ayrılığı olmadığı kanaatindeyiz. Evzâî ve Ebû Hanîfe zulüm ve haksızlığa karşı durmanın gerekliliği hususunda aynı görüştedirler. Ancak yöntem konusunda bu iki âlim birbirlerinden farklı düşünmektedir. Bu ise sonuçta bir ictihad farklılığıdır. Ebû Hanîfe ile Evzâî arasındaki yöntem farkını gösteren rivâyetlerden biri de şudur: "Ebû Hanîfe Evzâî'ye mektup yazarak doksan mesele hakkında görüşünü sormuş, Evzâî ise bunlardan sadece iki meseleye cevap vermiştir".¹²⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere Ebû Hanîfe farazî fıkıh meseleleri üreterek bunlar üzerinde düşünme yoluna gitmiştir. Evzâî'nin ise bu yönteme yabancı olduğu anlaşılmaktadır.

Evzâî, kimi görüşlerini temellendirirken bazen icmâ lafzını kullanarak bazen de aynı manaya gelen ifadelerle icmâdan söz etmektedir. Meselâ harâc arazisinin Hz. Ömer ve sahabe tarafından gayr-i müslimlerin elinde bırakılması, bu topraklardan alınan haracın Müslümanların genel menfaatine harcanması ve Müslümanların bu toprakları satın almamasına icma ile karar verildiğini ifade eden Evzâî, harac arazisinin Müslümanlar tarafından satın alınmasını caiz görmez. Ancak harac arazisi satın alan ve toprağın hakkı sayılan haracı ödeyen sahabilerin davranışlarını delil gösteren Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf gibi âlimler harac arazisinin Müslümanlar tarafından satın alınabileceği görüşündedir.¹²⁸ Bunun gibi başka örnekler de bulunmaktadır.¹²⁹ Bu ve benzeri meselelerde icmâ ile kastedilen çoğunluğun görüşü olabilir veya Evzâî farklı görüşten haberdar olmayabilir. Diğer bir ihtimal ise onun kendi bölgesinde yaygın olan uygulamayı esas almış olmasıdır. Meselâ bir meselede Evzâî "Eskiden beri Müslümanların âlim ve yöneticileri (eimmetü'l-müslimîn) bu şekilde amel etmişlerdir" derken, Ebû Yûsuf Evzâî'nin bu meselede bir valinin veya Şam bölgesinden bir âlimin uygulamasını esas almış olabileceğini söyleyerek ona karşı çıkmaktadır.¹³⁰ İcmâ edilmeyen meselelerde Evzâî çoğunluğun görüşüne ayrı bir değer vermiş ve çoğunluğa aykırı şaz görüşlere uyulmaması gerektiğini vurgulu şekilde ifade ederek: "Kim âlimlerin şaz görüşleriyle amel ederse İslâm'dan çıkar" demektedir.¹³¹ Bu anlamda Irak, Mekke, Medine ve Şam âlimlerinin şaz görüş-

126 Ebû'l-Hasan Ali b. Sultan el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*, nşr. Cemâl Aytânî, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1422/2001, III, 181.

127 Zehebî, *Târîḥü'l-İslâm*, IX, 492.

128 Şâfîî, *el-Üm*, VII, 357-358; Serahsî, *el-Mebsût*, X, 83.

129 Şâfîî, *el-Üm*, VII, 333, 337.

130 Ebû Yûsuf, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî*, s. 21.

131 Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 180.

lerinden bazı örnekler vermiştir.¹³² Burada Evzâî'nin maksadı kişinin belli bir şaz görüşe uymakla dinden çıkacağı değildir; onun maksadı bunu bir alışkanlık haline getiren ve sürekli şaz görüşlerin peşinden giden kişinin dini duygularının zayıflayacağını ve bir noktadan sonra dinin temel esaslarına karşı hassasiyetini kaybedeceğini ve dinden çıkma tehlikesiyle karşı karşıya kalabileceğini ifade edip bu psikoloji içinde hareket etmenin yanlışlığına dikkat çekmektir. Fıkıh usûlünde "tettebbü'r-ruhas" adıyla bilinen bu davranış tarzı âlimlerin çoğu tarafından câiz görülmemiştir.¹³³

Evzâî fikhî çözümlerinde sedd-i zerâyi deliline de yer vermiştir. Meselâ ona göre bir kişinin yanında ücretli olarak çalışan kişi işvereni lehinde hiçbir konuda şahitlik yapamaz.¹³⁴ Yine ona göre zekâtтан kaçmak niyetiyle bir yıl geçmeden malını satan kişi zekât borcundan kurtulamaz.¹³⁵ Yine Evzâî'ye göre belli bir süre sonra boşanmak niyetiyle bir kadınla evlenen kişi nikâh akdi esnasında niyetini açığa vurmasa da bu mut'a nikâhı sayılır ve akit geçersiz olur.¹³⁶

Evzâî'nin istishâb deliliyle de amel ettiği görülmektedir. Meselâ o, abdest aldığından emin olup abdestini bozduğundan şüphe eden kişinin abdestli sayılacağı, abdestini bozduğundan emin olup abdest aldığından şüphe eden kişinin de abdestsiz sayılacağı görüşündedir.¹³⁷ Yine ona göre kaç rekât kıldığında şüpheye düşen kişi kesinlikle kıldığını bildiği rekât sayısını esas alıp onun üzerine namazına devam eder.¹³⁸ Yine Evzâî'ye göre Ramazan gecesi sahur yapan kişi imsak vaktinin girip girmediğinde şüpheye düşse imsak vaktinin girdiğinden kesinlikle emin olmadan yemeye devam edebilir.¹³⁹

Evzâî'nin fetvalarında insanların ve toplumun ihtiyaçlarını gözettiği ve belirli ölçüler içinde ruhsatlarla amel edilmesini önerdiği anlaşılmaktadır. Evzâî ile Süfyan es-Sevrî'yi mukayese eden Abdullah b. Mübârek ve Ebû İshak el-Fezâî gibi bazı âlimler ikisinin de üstün meziyetlere sahip olduğunu

132 Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. M. Abdülkâdir Atâ, Mekke: Mektebetü dâri'l-Bâz, 1414/1994, X, 211; İbn Asâkir, *Târîhü medîneti Dimaşk*, I, 362, LIV, 58-59; Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 131.

133 Emîr Pâdişâh, *Teysîrü't-Tahrîr*, Beyrut: Dârü'l-fikr, ts., IV, 254; Hasan b. Muhammed el-Attâr, *Hâşiye alâ Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts., II, 441.

134 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 418. Bu konuda o Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir; bkz. aynı yer.

135 Bu meselede Mâlik b. Enes ve Ahmed b. Hanbel Evzâî'ye muvafakat etmiş, Ebû Hanîfe ve Şâfiî ise muhalefet etmiştir; bkz. İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 136-137.

136 Bu meselede Ahmed b. Hanbel Evzâî'ye muvafakat etmiş ve müteahhir Hanbelîler tarafından bu görüş tercih edilmişse de Hanbelîler'in önemli bir kısmı bu görüşte değildir; bkz. İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 48-49; Mansûr b. Yunus el-Buhûtî, *er-Ravzu'l-mürbi'*, İbn Kâsim, *Hâşiye* içinde, [yayımları yeri ve tarihi yok], VI, 324.

137 İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 262.

138 İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 407.

139 İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 390.

vurguladıktan sonra insanlar için daha kolay uygulanabilir fetvalar veren Evzâî'nin ümmet için daha uygun bir meşrebe sahip olduğunu belirtmişlerdir.¹⁴⁰ Muhtemelen burada kastedilen şey Evzâî ve Sevrî'nin siyasî tutumları ve bunun yansımalarıdır. Evzâî, Emevî ve Abbasî devletlerinde yöneticilerle mesafeli ve dengeli bir ilişki yürütmüş, Sevrî ise oldukça sert olan tutumu neticesinde özellikle de hayatının son yıllarını gizlenerek geçirmiştir.¹⁴¹

IV. FÜRÜ-ı Fıkha Dair Görüşleri

Kendisine ait eserler kaybolduğundan Evzâî'nin furu'a dair görüşleri diğer kaynaklardan toplanmış ve bir araya getirilmiştir.¹⁴² Bu kaynaklarda yer alan bazı meselelerde Evzâî'den aynı konuda birbirinden farklı görüşlerin nakle edildiği de görülmektedir. Bu konuda ilk ve en kapsamlı çalışmalardan birini yapan el-Cübûrî ve yeri geldikçe Kal'acî'nin eserlerini esas alarak şu tespitlere ulaştık:¹⁴³

Dört mezhep imamının fıkıyla karşılaştırıldığında Evzâî'nin 445 meselede Ahmed b. Hanbel, 349 meselede Şâfiî, 321 meselede Mâlik b. Enes ve 276 meselede Ebû Hanîfe ile aynı görüşte olduğu, 115 meselede ise onlardan farklı bir görüşe sahip olduğu görülmüştür. Burada ilginç olan bir ayrıntı şudur: Evzâî'nin üç imama karşı bir imamın görüşüne muvafakat ettiği meseleler tespit edildiğinde onun Ahmed b. Hanbel ile 68, Ebû Hanîfe ile 65, Mâlik b. Enes ile 62 ve Şâfiî ile 32 meselede aynı görüşte olduğu görülmüştür. Buradan şu sonuçları çıkarmak mümkündür. Evzâî Ahmed b. Hanbel ve Şâfiî gibi ehl-i hadis fakihlerine daha yakın durmaktadır. Onun hadislere vurgu yapan, kıyas ve re'yin çerçevesini daraltan Ahmed b. Hanbel ve Şâfiî ile daha çok meselenin çözümünde görüş birliği içinde olması ve en az Ebû Hanîfe'ye muvafakat etmesi bunu göstermektedir. Ancak diğer üç imama muhalefet ettikleri konularda Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel ile onun aynı görüşte olduğu meselelerin sayısı neredeyse aynıdır. Dolayısıyla Evzâî'nin tamamen re'y karşıtı olmadığı ve azımsanmayacak sayıdaki meselede Ebû Hanîfe ile aynı görüşü paylaştığı da görülmektedir.

140 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 241.

141 Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-nübelâ*, VII, 245-246, 262, 264.

142 Evzâî'nin görüşlerinin zikredildiği klasik kaynaklar arasında şunlar sayılabilir: Ebû Yûsuf (182/798), *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî*; Fezârî (188/804), *Kitâbü's-Siyer*; Sahnûn (240/854), *el-Müdevenetü'l-kübrâ*; Tirmizî (279/892), *es-Sünen*; Taberî (310/923), *İhtilâfî'l-fukahâ*; Mâverdî (450/1058), *el-Hâvî*; İbn Hazm (456/1064), *el-Muhallâ*; Beyhakî (458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ*; İbn Abdülber (463/1071), *et-Temhîd*; a.mlf., *el-İstizkâr*; İbn Kudâme (620/1223), *el-Muğnî*; Nevevî (676/1277), *el-Mecmû*; İbn Hacer al-Askalânî (852/1449), *Fethü'l-bârî*; Bedreddin el-Aynî (855/1451), *Umdetü'l-kârî*.

143 Cübûrî kaynaklarda Evzâî'ye ait 626 fikhî görüş tespit edebilmiştir. Ancak bu meseleler detaylarıyla sayıldığı takdirde bu rakam yaklaşık 2000'i bulmaktadır; bkz. Şeyh, *el-İmâmü'l-Evzâî*, s. 266-270.

Ezâî'nin fıkıh düşüncesinin karakteristiğinin tespiti açısından, diğer fakihlere muvafakat ettiği konulardan çok onun tek başına kaldığı (infirad ettiği) görüşlerini ortaya çıkarmak daha önemlidir. Tespit edilebildiği kadarıyla onun çoğunluktan ayrıldığı bazı görüşleri şunlardır:¹⁴⁴

1. Su bulunmadığı zaman hurma şırası (nebîz) ve diğer meyvelerin sıralarıyla abdest alınabilir; Ebû Hanîfe'ye göre yalnız hurma şırasıyla abdest almak câizdir; çoğunluğa göre hiçbir şırayla abdest alınmaz.¹⁴⁵

2. Yolculukta bir yerde on iki gün ikamet etmeye niyet etmekle mukim olunur; diğer mezheplerin gün takdirleri farklıdır.¹⁴⁶

3. Cenaze namazının bir veya daha fazla tekbirini kaçırın kişi imamla birlikte selam verir ve kaçırdığı tekbirleri kaza etmez; Rebiâtü'r-re'y (ö.136/753) bu konuda Evzâî ile aynı görüştedir; diğer fakihlere göre imam selam verdikten sonra ve cenaze kaldırılmadan kaçırılan tekbirler kaza edilir.¹⁴⁷

4. İntihar edenin namazı kılınmaz; Ömer b. Abdülaziz de bu görüştedir; fakihlerin çoğunluğuna göre ise kılınır.¹⁴⁸

5. Zekâtta niyet vacip değildir; diğer fakihlere göre vaciptir.¹⁴⁹

6. Malının hepsini tasadduk edenin bu tasarrufu malın üçte birinde geçerli olur; Evzâî'nin hocası Mekhûl de bu görüştedir; fakihlerin çoğunluğuna göre bu tasarruf malın hepsi için geçerlidir.¹⁵⁰

7. Zekât, fitre ve yemin kefaretinde ödenmesi gereken hayvan, hurma, yemek veya elbise gibi mallar yerine bunların kıymeti kadar paranın verilmesi câizdir; Ebû Hanîfe de bu görüştedir; diğer fakihlerin çoğunluğu buna cevaz vermemiştir.¹⁵¹

8. Üç gün peş peşe zayıf düşmeden oruç tutabilen çocuğun Ramazan ayının tamamında oruç tutması gerekir; diğer fakihler bu görüşte değildir.¹⁵²

144 Bu görüşlerin bir kısmı için bkz. Kal'acî, *Mevsûatü fikh Abdurrahman el-Evzâî*, s. 70-78.

145 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 202-203; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 18.

146 Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr., Kahire: Mektebetü ve matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1397/1977, II, 433. İbn Hazm ise Evzâî'nin görüşünü on üç gün şeklinde vermektedir; bkz. *el-Muhallâ*, V, 22.

147 Muhammed b. Hasan el-Cevherî, *Nevâdirü'l-fukahâ'*, nşr. M. Fadl Abdülaziz el-Murâd, Dimaşk-Beyrut: Dârü'l-kalem-ed-Dârüş-Şâmiyye, 1414/1993, s. 40; Cessâs, *Muhtasarü İhtilâfî'l-ulemâ'*, nşr. Abdullah Nezîr Ahmed, Beyrut: Dârü'l-beşâr el-İslâmiyye, 1417, I, 396, 398.

148 Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, VII, 47.

149 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 88.

150 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, III, 295.

151 Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 456, İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VI, 131; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 511.

152 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, IV, 200-201.

9. Gıybet orucu bozar; İbn Hazm (ö. 456/1064) da bu görüştedir; diğer fakihlere göre gıybet orucu bozmaz.¹⁵³

10. Ramazan orucunu bozma kefareti yerine getirme gücü bulunmayan kişinin üzerinden kefaret düşer; Hanbelî mezhebi de bu görüştedir; diğer fakihlere göre kefaret düşmez ve gücü yettiği zaman bu kişi kefareti yerine getirmek zorundadır.¹⁵⁴

11. Hac için ihramlanmış olan kişi haccı eda etmeye başladıktan sonra umreye de niyetlenebilir ve haccı ifraddan kırana dönüşür; diğer fakihler bunu câiz görmez.¹⁵⁵

12. İhramlı kişi birisine söver veya haksızlık yaparsa ceza kurbanı kesmesi gerekir; çoğunluğa göre tövbe ve istiğfar dışında bir şey gerekmez.¹⁵⁶

13. Kurbanlık koyunun derisinin satılıp parasıyla elek, balta ve tartı gibi günlük kullanılan ve başkasına da kullanması için verilebilen ev eşyası satın almak câizdir; Hasan-ı Basrî ve İbrahim en-Nehaî de buna cevaz vermiş, ama çoğunluk bunu câiz görmemiştir.¹⁵⁷

14. Av hayvanının vücuduna girip kanını akıtmadan ağırlığıyla ölümüne sebep olan, ucu sivri olmayan taş veya tahta gibi bir şeyle avlanmak ve bu şekilde ölen hayvanın etini yemek câizdir; bazı sahâbiler ve Evzâî'nin hocası Mekhûl de bu görüştedir; ancak çoğunluk bunu câiz görmemektedir.¹⁵⁸

15. Allah'ın lânetinin kendi üzerine olmasını dileyerek bir şey üzerine yemin eden kişinin yemini geçerlidir ve kefaret gerektirir; Tavus b. Keysan ve Leys b. Sa'd gibi bazı âlimler de bu görüştedir; ancak çoğunluğa göre bu yemin geçersiz olup kefaret gerektirmez.¹⁵⁹

16. Nikâh akdi yaparken içinden bu evliliği geçici bir süre için yapmaya ve daha sonra boşanmaya niyet etmek bu evliliği geçersiz kılar; Hanbelî mezhebi de bu görüştedir; diğer fakihlere göre bu niyet geçersiz sayılır ve evlilik sahihtir.¹⁶⁰

153 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VI, 179; İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, IV, 104.

154 Cevherî, *Nevâdirü'l-fukahâ'*, s. 56; Ebu Ömer Yusuf İbn Abdülber, *et-Temhîd*, nşr. Mustafa b. Ahmed el-Alevî-M. Abdülkebîr el-Bekrî, Mağrib: Vezâretü'l-Evkâf, 1387/1967, VII, 176; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 385.

155 Cevherî, *Nevâdirü'l-fukahâ'*, s. 194.

156 Cessâs, *Muhtasarü İhtilâfî'l-ulemâ'*, II, 226; Cevherî, *Nevâdirü'l-fukahâ'*, s. 65; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 187.

157 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 382.

158 Cessâs, *Muhtasarü İhtilâfî'l-ulemâ'*, III, 197; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 460; Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XIII, 75.

159 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 465.

160 Cessâs, *Muhtasarü İhtilâfî'l-ulemâ'*, II, 307; İbn Abdülber, *et-Temhîd*, X, 122-123; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 48-49; Buhûfî, *er-Ravzu'l-mürbi'*, VI, 324.

17. Bir malın peşin ve vadeli fiyatları satıcı tarafından belirlendikten sonra müşteri peşin ya da vadeyle satın aldığını belirtmeden o malı satın alırsa az olan fiyatla yani peşin fiyatıyla almış sayılır; çoğunluğa göre bu akit fâsiddir.¹⁶¹

18. Hataen kendini öldüren kişinin diyetini âkile mirasçılara öder; diğer fakihlere göre kasten veya hataen kendini öldürenin diyeti yoktur.¹⁶²

19. Aklî dengesini zaman zaman kaybeden kişi aklî dengesi yerindeyken hırsızlık yaparsa ona ceza uygulanmaz; diğer fakihlere göre uygulanır.¹⁶³

20. Kardeşin kardeşe ve amcanın yeğene şahitliği geçersizdir; diğer fakihlere göre bunlardan biri diğerinin geçimini temin etmediği sürece şahitlikleri geçerlidir.¹⁶⁴

21. Başka şahit bulunamadığı takdirde cinayet davasında kadının şahitliği kısası gerektirmese de diyetin ödenmesini gerekli kılar; diğer fakihlere göre cinayet davasında kadının şahitliği geçersizdir.¹⁶⁵

22. İçki içme suçunu işlediği için cezalandırılan kişinin şahitliği tövbe etse de kabul edilmez; Hasan b. Sâlih (ö. 168/784-785) bu görüşünde Evzâi'ye muvafakat etmiştir; diğer fakihlere göre tövbe ettikten sonra bu kişinin şahitliği kabul edilir.¹⁶⁶

23. Zina suçunu işlediğini ikrar eden kişi ikrarından dönerse kendisine iftira ettiği için kâzif cezası verilir; diğer had suçlarında ikrarından dönerse tazir cezası uygulanır; çoğunluğa göre had suçlarında ikrarından dönenin cezası düşer.¹⁶⁷

24. Mahrem olan ve olmayan köle akraba temellük edildiği anda kendiliğinden azad olur; diğer fakihlere göre bu hüküm mahrem akrabayla sınırlıdır.¹⁶⁸

25. Orduyla birlikte savaşa giden kadın ve çocuklara yetişkin erkekler kadar ganimetten pay verilir; diğer fakihlere göre kadın ve çocuklara verilecek miktar daha az olup yöneticilerin takdirine bırakılmıştır.¹⁶⁹

161 Cessâs, *Muhtasarü İhtilâfi'l-ulemâ'*, III, 84; İbn Abdülber, *et-Temhîd*, XXIV, 392.

162 Cessâs, *Muhtasarü İhtilâfi'l-ulemâ'*, V, 114; Cevherî, *Nevâdirü'l-fukahâ'*, s. 219. Bu meselede Hanbelîler'in bir kısmı Evzâi ile aynı görüştedir; bkz. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XII, 33.

163 Cevherî, *Nevâdirü'l-fukahâ'*, s. 194.

164 Cevherî, *Nevâdirü'l-fukahâ'*, s. 307; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 416.

165 Cevherî, *Nevâdirü'l-fukahâ'*, s. 310. İbn Hazm ise kadınların şahitliğini her konuda kabul etmiş, yalnız iki kadının bir erkek yerine geçeceği prensibini korumuştur; bkz. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 395-396.

166 Cevherî, *Nevâdirü'l-fukahâ'*, s. 204.

167 Cessâs, *Muhtasarü İhtilâfi'l-ulemâ'*, III, 284.

168 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 201.

169 Ebû Yûsuf, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâi*, s. 37, 42; Cevherî, *Nevâdirü'l-fukahâ'*, s. 167-169; Cessâs, *Muhtasarü İhtilâfi'l-ulemâ'*, III, 432.

26. Savaşa giderken veya savaşta ölen veya şehit düşen kişiye ganimetten pay ayrılır; diğer fakihler bunu çeşitli kayıtlarla sınırlamışlardır.¹⁷⁰

27. Müslümanlarla savaşa giden zimmînin düşmana eman vermesi geçerlidir; ancak bunun uygulanması yöneticinin iznine bağlıdır; diğer fakihlere göre zimmînin emanı geçersizdir.¹⁷¹

Görüldüğü üzere Evzâî'nin çoğunluğa muhalefet ettiği görüşlerinde kendisiyle çoğu zaman aynı görüşü paylaşan başka âlimler bulunmaktadır. Dolayısıyla onun icmâa aykırı görüş beyan etmediği görülmektedir. Ayrıca onun görüşlerinde diğer mezhep imamları veya fakihlerle aynı usûlden hareket ettiği, bunların başta "edille-i erbaa" olarak bilinen Kitap, sünnet, icmâ ve kıyas olduğu, istishab ve istislah gibi diğer ictihad metotlarına da zaman zaman başvurduğu görülmektedir. Onun kimi fikhî görüşlerinde hadis ve rivâyetlerin zâhirine göre amel etme eğilimi açıkça kendisini göstermektedir. Meselâ gıybetin orucu bozduğuna dair rivâyetin zahirine göre fetva vermesi gibi. Kimi görüşlerinde ise kıyas vb. aklî yöntemleri kullandığı anlaşılmaktadır. Meselâ abdestte diğer meyve şıralarını hurma şırasına kıyas etmesi, malın hepsinin tasadduk edilmesi halinde bunun üçte birle sınırlandırılması gibi.

Sonuç

Evzâî, gerek Mâlik b. Enes ve Süfyan es-Sevrî gibi çağdaşı olan gerekse kendisinden sonra gelen diğer birçok âlim tarafından büyük bir imam ve müctehid sayılmış, Müslümanların sevgisine mazhar olmuş ve ilmine itibar edilerek yüzlerce yıl yaşayan bir mezhep imamı kabul edilerek kaynaklarda görüşleri diğer mezhep imamlarıyla birlikte zikredilmiş, hatta haksızlıklara karşı mücadelesi sebebiyle gayr-i müslimler tarafından dahi sevilmiş ve ardından gözyaşı dökülmüştür.

Onun fikhî görüşleri temelde diğer mezheplerle aynı usûle dayanmaktadır. Fer'î meselelerde ise diğer mezheplerden ayrıldığı konularda çok aykırı görüşlere sahip değildir, diğer mezheplerde de buna benzeyen hususlar görülebilmektedir.

Bugün tabîleri kalmasa da geçmişte İslâm ümmeti nezdinde itibar gören ve kendisiyle amel edilen bir mezhep olarak Evzâî'nin görüşleri günümüz açısından da fikhî ve ilmî değerini korumaya devam etmektedir. Değişen ve gelişen günümüz dünyasının problemlerinin çözümünde Evzâî gibi geçmişte kalmış olsa da muteber fakih ve müctehidlerimizin görüşlerinin araştırılıp incelenmesi önem arz etmektedir. Usûl bakımından diğer mezhep imamlarından çok fazla farkı bulunmayan Evzâî'nin fûrû ile ilgili görüş ve fetvaları

170 Ebû Yûsuf, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî*, s. 23; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 204.

171 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, VI, 274.

fıkıh mirasımızın zenginliğini gösteren ve gerektiği takdirde başvurulabilecek büyük bir birikim olarak karşımızda durmaktadır. Cubûrî ve Kal'acî Evzâî'nin görüşlerini toplamakta büyük gayret sarf etmelerine rağmen bazı kaynaklar gözlerinden kaçmıştır. Meselâ bunlardan birisi Evzâî'nin talebesi Fezârî'nin *Kitâbü's-Siyer*'idir. Bu eser Evzâî'nin siyer (uluslararası hukuk) alanındaki görüşlerine geniş yer vermektedir. Bu alanda Evzâî'nin görüşleri genellikle Ebû Yûsuf'un *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî* adlı eserinden alınmaktadır. Fezârî ve Ebû Yûsuf'un nakilleri birbirleriyle karşılaştırılarak bu sahada daha geniş çalışmalar yapmak mümkündür. Öte yandan son dönemde neşredilen klasik kaynaklar ışığında yapılacak çalışmalarla Evzâî'nin biyografisi ve görüşleri hakkında bilmediğimiz daha teferruatlı bilgilere ulaşmanın da mümkün olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Attâr, Hasan b. Muhammed, *Hâşiye alâ Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- Aydın, Nevzat, *İmâm-ı Evzâî ve Sünenindeki Metodu*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Bağdâdî, Abdülkâhir, *el-Fark beyne'l-fırak*, Beyrut: Dârü'l-âfâki'l-cedîde, 1977.
- Bedrân, Abdülkâdir, *Medhal ilâ mezhebi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya, *Fütûhu'l-büldân*, nşr. Rıdvân Muhammed Rıdvân, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1403.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. M. Abdülkâdir Atâ, Mekke: Mektebetü dâri'l-Bâz, 1414/1994.
- Biltâcî, Muhammed, *Menâhicü't-teşrii'l-İslâmî fi'l-karni's-sânî el-hicrî*, Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmîyye, 1397/1977.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiü's-sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- , *et-Târihü'l-kebîr*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- Buhûtî, Mansûr b. Yunus, *er-Ravzu'l-mürbi'*, İbn Kâsim, *Hâşiye* içinde, [yayım yeri ve tarihi yok].
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, nşr. M. es-Sâdık Kamhâvî, Kahire: Dârü'l-Mushaf, ts.;
- , *Muhtasarü İhtilâfi'l-ulemâ'*, nşr. Abdullah Nezîr Ahmed, Beyrut: Dârü'l-beşâir el-İslâmîyye, 1417.
- Cevherî, Muhammed b. Hasan, *Nevâdirü'l-fukahâ'*, nşr. M. Fadl Abdülaziz el-Murâd, Dımaşk-Beyrut: Dârü'l-kalem-ed-Dârüş-Şâmiyye, 1414/1993.
- Conrad, Gerhard, *Die Qudat Dimasq und der Madhab al-Auzai*, Beyrut: Franz Steiner Verlag, 1994. Abdüsettâr eş-Şeyh, *el-İmâmü'l-Evzâî şeyhü'l-İslâm ve âlimü ehli's-Şâm*, Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1427/2006.

- Cübürî, Abdullah Muhammed, *Fikhü'l-İmâmî'l-Evzâi*, Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1397/1977.
- , *el-İmâmü'l-Evzâi hayâtühû ve ârâuhû ve asruh*, Bağdat: Dârü'r-risâle, 1400/1980.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer, *es-Sünen*, nşr. Abdullah Hâşim Yemânî el-Medenî, Kahire: Dârü'l-mehâsin, 1386/1966.
- Ebû Ceyb, Sa'dî, *el-Kâmûsü'l-fikhî lugaten ve'stulâhan*, Dımaşk: Dârü'l-fikr, 1402/1982.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fi vasfi Sünenih*, nşr. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1984.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1405.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm, *el-Emvâl*, nşr. M. Halîl Herrâs, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1408/1988.
- Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrahim, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâi*, nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî, Haydarabad: Lecnetü ihyâi'l-meârifî'n-Nu'mâniyye, 1357.
- Ebû Zür'a ed-Dımaşkî, Abdurrahman b. Amr, *Târîh*, nşr. Şükrullah el-Kûcânî, Dımaşk: Mecmaü'l-lugati'l-Arabiyye, 1980.
- Emîr Pâdişâh, Muhammed Emin b. Mahmud, *Teystrü't-Tahrîr*, Beyrut: Dârü'l-fikr, ts.
- Fezârî, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed, *Kitâbü's-Siyer*, nşr. Fârûk Hamâde, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1408/1987.
- Hacvî, Muhammed b. Hasen, *el-Fikrû's-sâmî fi târihi'l-fikhi'l-İslâmî*, nşr. Abdülazîz b. Abdülfettâh el-Kârî, Medine: el-Mektebetü'l-ilmiiyye, 1396.
- Hârizmî, Ebü'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmud, *Câmiü'l-mesânîd*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiiyye, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiiyye, ts.
- , *Şerefü ashâbi'l-hadîs*, nşr. M. Said Hatiboğlu, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1972.
- , *Târîhü Bağdâd*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiiyye, ts.
- Hudarî, Muhammed el-Hudarî, *Târîhü't-teşrî'l-İslâmî*, Kahire: el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, 1390/1970.
- İbn Abdülber, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlih*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiiyye, 1398/1978.
- , *el-İstizkâr*, nşr. Sâlim M. Atâ-M. Ali Muavvaz, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiiyye, 2000.
- , *et-Temhîd*, nşr. Mustafa b. Ahmed el-Alevî-M. Abdülkebîr el-Bekrî, Rabat: Vezâretü'l-Evkâf, 1387/1967.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kasım Ali b. Hasan, *Târîhü medîneti Dımaşk*, nşr. Ömer el-Amrî, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1995.
- İbn Ebû Hâtım, Abdurrahman b. Murtaza, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiiyye, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Muhibbüddin el-Hatîb ve dğr., Beyrut: Dârü'l-ma'rife, ts.

- , *Tehzîbü't-Tehzîb*, Haydarabad: Matbaatü meclisi dâireti'l-meârifî'n-nizâmiyye, 1325-1327/1907-1909.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-a'yân*, nşr. İhsân Abbâs, Beyrut: Dârü's-sekâfe, ts.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed, *el-Muhallâ*, nşr. Ahmed M. Şâkir v.dğr., Kahire: İdâretü't-tbâati'l-Müniriyye, 1347-52.
- İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, nşr. M. Fleischhammer, Wiesbaden 1959.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut: Mektebetü'l-meârif, ts.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, nşr. Abdullah et-Türkî-Abdüfettâh el-Hulv, Kahire: Dârü Hecr, 1408/1987.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *el-Meârif*, nşr. Servet Ukkâşe, Kahire: Dârü'l-meârif, 1960.
- , *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*, nşr. M. Zührî en-Neccâr, Beyrut: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, 1393/1972.
- İbn Mende, Yahya b. Abdülvehhâb, *Cüz'ün fihi zikrû Ebi'l-Kâsim et-Taberânî*, nşr. İbrahim b. Mansûr el-Hâşimî, Beyrut: Müessesetü'r-reyyân, 1428/2007.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Tagrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Yusuf b. Tagrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, Kahire: Vezâretü's-Sekâfe, ts.
- İbnü'l-Murtazâ, Ahmed b. Yahya, *el-Bahrü'z-zehhâr*, Kahire: Matbaatü's-saâde, 1366/1947.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1398/1978.
- İbnü's-Sübkî, Ebû Nasr Tâceddin, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdüfettâh M. el-Hulv, Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1383/1964.
- İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer Şahfûr b. Tahir, *et-Tebîrî fi'd-dîn ve'temyîzü'l-firkati'n-nâciye ani'l-firaki'l-hâlikîn*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1403/1983.
- Judd, Steven C., "Al-Awzai and Sufyan al-Thawri: the Umayyad Madhab?", *The Islamic School of Law Evolution Devolution and Progress* (ed. Peri Bearman v.dğr.), Cambridge: Harvard Law School, 2005.
- Kadî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Musa, *Tertîbü'l-medârik*, nşr. Abdülkâdir es-Sahrâvî, Rabat: Vezâretü'l-Evkâf, 1966.
- Kal'acî, Muhammed Revvâs, *Mevsûatü'l-fikhi Abdurrahman el-Evzâi*, Küveyt: Câmîatü'l-Küveyt, 2003.
- Kârî, Ebü'l-Hasan Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, nşr. Cemâl Aytânî, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1422/2001.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, nşr. Şerefettin Yaltkaya-Rifat Bilge, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.

- Mahmesânî, Subhî, *el-Evzâi ve teâlîmühü'l-insânîyye ve'l-kânûniyye*, Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 1978.
- Makdisî, Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-tekâsîm fi ma'rifeti'l-ekâlîm*, nşr. M. J. de Goeje, Leiden: E.J. Brill, 1906.
- Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsü'r-ratîb*, nşr. İhsân Abbâs, Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, nşr. M. Fuâd Abdülbâkî, İstanbul: Çağrı yayınları, 1413/1992.
- Mellâh, Hüseyin Muhammed, *el-İmâmü'l-Evzâi muhaddisen hâfızan*, Sayda-Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1413/1993.
- Müslim b. Haccâc, *el-Câmiü's-sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref, *Şerhu Sahîhi Müslim*, [yayım yeri ve tarihi yok].
———, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât*, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1996.
- Safedî, Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, nşr. Ahmed el-Arnâüt-Türkî Mustafa, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâs, 1420/2000.
- Saffâr, Abdürrezzâk Kâsım, *el-İmâmü'l-Evzâi ve menhecühû kemâ yebdû fi fikhîhi*, Bağdat: Câmîatü Bağdâd, 1396/1976.
- San'ânî, Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, nşr. Habîbürrahman el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1403/1983.
- Selâvî, Şehâbeddin, *el-İstiksâ li-ahbâri düveli'l-mağribi'l-aksâ*, nşr. Ca'fer en-Nâsirî-Muhammed en-Nâsirî, Dârülbeyzâ: Dârü'l-kitâb, 1418/1997.
- Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed, *el-Ensâb*, nşr. Abdullah el-Bârûdî, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1998.
- Serahsî, Şemsüleimme Ebû Bekr, *el-Mebsût*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1403/1982-83.
———, *Şerhu Kitâbi's-Siyeri'l-kebîr*, nşr. Salâhuddîn el-Müneccid, Kahire: Matbaatü şeriketi'l-i'lânâti's-şarkîyye, 1971.
- Siddîk, Yûsuf Muhammed, Cidde: *Mev'izatü'l-İmâmî'l-Evzâi*, Dârü'l-müctema', 1411/1990.
- Silefî, Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed, *Meşyhatü Muhammed b. Ahmed b. İbrahim er-Râzî*, nşr. Hâtim b. Ârif el-Avnî, Huber: Dârü'l-hicre, 1415/1994.
- Şa'âr, Mervan Muhammed, *Sünenü'l-Evzâi ehâdis ve âsâr ve fetâvâ*, Dârü'n-nefâis, Beyrut: 1413/1993.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, nşr. Ahmed M. Şâkir, Kahire: Mektebetü dâri't-türâs, 1399/1979.
———, *el-Üm*, Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1393.
- Şehâbeddin el-Hanbelî, Ahmed b. Muhammed, *Mehâsinü'l-mesâi fi menâkibi Ebî Amr el-Evzâi*, nşr. Emir Şekîb Arslan, Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.; nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Dârü'l-Cinân (yayım yeri yok), 1406/1985.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan, *el-Hücce alâ ehli'l-Medîne*, nşr. Seyyid Mehdi Hasan el-Kilânî, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, ts.
———, *es-Siyer*, nşr. Mecîd Haddûrî, Beyrut: ed-Dârü'l-müttehîde li'n-neşr, 1975.
- Şeyh, Abdüssettâr eş-Şeyh, *el-İmâmü'l-Evzâi şeyhü'l-İslâm ve âlimü ehli's-Şâm*, Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1427/2006.

- Şeyhû, Hıdır Mahmûd, *Bezlü'l-mesâî fi cem'i mâ revâhü'l-imâmü'l-Evzâî*, Beyrut: Dârü'l-beşâir el-İslâmiyye, 1414/1993.
- Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali, *Tabakâtü'l-fukahâ*, nşr. Halîl el-Meys, Beyrut: Dârü'l-kalem, ts.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr., Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1397/1977.
- Velî, Tâhâ, *Abdurrahman el-Evzâî şeyhü'l-İslâm ve imâmü ehli's-Şâm*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Şehâbeddin, *Mu'cemü'l-üdebâ*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1411/1991.
- Zebidi, Muhammed Murtazâ, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, Kahire: 1306-1307, "c-n-d" md.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnâût-Ali Ebû Zeyd, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992; nşr. Şuayb el-Arnâût - Ekrem el-Bûşî, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1406/1986.
- , *Târîhü'l-İslâm*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1407/1987.
- , *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.